

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 13/2 2024 s. 533-559, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**ÇERKES NART DESTANLARI'NIN NELİĞİ, NASILLIĞI VE NEREDENLİĞİ
BAĞLAMINDA GEORGE DUMÉZİL'İN ÜÇ İŞLEV HİPOTEZİ / ŞABLONU**

Şenol ZAMAN*

Geliş Tarihi: 9 Ocak 2024

Kabul Tarihi: 17 Mart 2024

Öz

Her toplumun kültürel dokusunun önemli bir parçası olan destanlar, kutsal metinler gibi kabul edilirler. Kahramanların nasıl ortaya çıktığı, kimlerle savaştığı gibi konular ele alınır. Çerkes Nart Destanı, Nart adı verilen kahramanların maceralarını anlatır. Kahramanlar destanın taşıyıcı kolonları işlevini görürler. Çerkes Nart Destanları, dünya literatüründe haklı bir üne sahiptir. Bu çalışmanın amacı Çerkes Nart Destanlarını konu, üslup, edebiyattaki izleri, kahramanlar, destandaki insan dışı yaratıklar, doğa ve mekân ilişkisi ile George Dumézil'in üçlü ideoloji / üç işlev hipotezini kuramsal olarak dünya destanları üzerinden tartışmaktır. Çalışmada yerli ve yabancı kaynaklar taranmış elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir Dumézil'in üç işlev hipotezi genel-geçer bir açıklama sunmaktan ziyade belirli toplumsal yapıları zorlamış gibi görünmekte ve toplumsal yapıları çözümlenmede yetersiz kalmaktadır.

Destanlar bulunduğu bölgeye göre şekillenmektedir. Nart mitolojisinde Sosruko, Yunan mitolojisinin Prometheus'una benzerlik gösterir. Ayrıca dışı bir kahraman olan Setanay'ın özellikleri, Yunan mitolojisinin Artemis veya Amazon kadın savaşçılarıyla benzerlik gösterir. Çalışmada elde edilen bulgularımızı sonuç bölümünde sıralayarak yazına katkı sağlamayı hedefledik. Araştırmamızın ileriki yıllarda başat kaynak olacağı öngörülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Adıge, Ubıh, Setanay, Dumézil, Nart, Çerkes / Çerkez.

**GEORGE DUMÉZİL'S TRIFUNCTIONAL HYPOTHESIS / TEMPLATE
IN THE CONTEXT OF THE WHATNESS, HOWNESS AND
WHERENESS OF CIRCASSIAN NART EPICS**

Abstract

Epics, which are an important part of the cultural fabric of every society, are regarded as sacred texts. Issues such as how the heroes emerged and with whom they fought are discussed. Circassian Nart Epic tells the adventures of heroes called Nart. Heroes function as the carrier columns of the epic. Circassian Nart epics have a well-deserved reputation in the world literature. The aim of this study is to discuss the Circassian Nart epics in terms of subject, style, traces in literature, heroes, non-human creatures in the epic, nature and space relations, and George Dumézil's triple ideology / trifunctional hypothesis theoretically through world epics. In the

* Dr.; senolzamanszsz85@gmail.com

study, domestic and foreign sources were scanned and the data obtained were analysed by content analysis. Dumézil's trifunctional hypothesis seems to have forced certain social structures rather than offering a general-valid explanation, and we found that it is insufficient in analysing social structures.

Epics are shaped according to the region. In Nart mythology, Sosruko is similar to Prometheus of Greek mythology. In addition, the characteristics of Setanay, a female hero, are similar to the Artemis or Amazon female warriors of Greek mythology. We aimed to contribute to the literature by listing our findings in the conclusion section. It is foreseen that our research will be the main source in the future.

Keywords: Adyghe, Ubykh, Setanay, Dumézil, Nart, Circassian.

Giriş

Bu çalışmada, Çerkes / Adıge Nart Destanlarının konusu, edebiyattaki izleri ve anlatım üslubu detaylı incelenmektedir. Destandaki kahramanların özellikleri, tanrısal vurgular, çocuklar ve kadınların rolü, destanların romanlar gibi metinsel yapısının tanımlanıp, incelenip çözümlenebilirliği, coğrafyanın ve iklimin edebiyat ürünlerine etkisi, kadim halk kültürünün destanların oluşumuna katkısı, Nart halkının öteki dünya anlayışı, doğa ve mekân kavramları, dünya mitolojisinde ayrıcalıklı ve hegemonik bir pozisyona sahip olan Nart Destanı etkilediği ve etkilendiği mitolojiler ile Türk kamuoyunda derin izler bırakan bu konuda anahtar konumdaki simalardan biri olan bilim insanı George Dumézil'in "üç işlev" hipotezi / şablonu¹ ele alınmaktadır. Nart metinlerini oluşturan öğeler ve kahramanlar arasındaki bağlar betimlenerek karakterlerin destana olan katkıları görünür kılınmaktadır. Destanlar ulusal kimliğin inşasında araçsallık görevi yürütürler. Bu çalışma; kadim Adıge halkının dili, tarihi, sosyal ve toplumsal yapıyı incelemeye yönelik kıtayı keşfe çıkma seyahatinin yanında Nart Destanlarını mevcut literatür ürünlerinden farklı bir bakış açısı ile inceleme çalışmasıdır. Çalışmada ayrıca, Kafkas halklarının dili ve tarihinin kökenleri hakkındaki çalışmalara da vurgu yapılmıştır. Bu arada, Adıge kültürünün dünya uygarlık ve kültürüne yaptığı katkının araştırılmasının sürdürülmesi var olan miras birikimine ilmî bir nitelik kazandıracaktır.

Çerkes / Adıge Nart Destanları, Türk edebiyatında genellikle az bilinen bir konu olup akademik düzeyde henüz yaygın bir literatür bulunmamaktadır. Dünya literatüründe bilinen Çerkes Nart Destanları, içerikleri, anlatım şekilleri ve kökenleri konusundaki eksiklikleri gidermeyi ve bu destanları, George Dumézil'in "üç işlev" hipotezi kuramsal çerçeveler içinde ele alarak okurlarla buluşturmayı amaçladık. Ayrıca, destan anlayışında meydana gelen değişimleri, ortak ve ayrışan unsurları göz önüne alarak, bu değişimlerin nasıl ortaya çıktığını ele aldık. İlk elden kaynaklar referans alınmış ve dünya üzerindeki önemli destan örneklerine dayanarak Üç İşlev Teorisi'nin zayıf yönleri ortaya konmuştur. Bu çerçevede, George Dumézil'in hipotezinin sınırlılıklarını ve zaman içinde uğradığı işlev kaybını vurguladık. Kahramanlar yazının varlığından önce de vardı. Orta çağa kadar edebiyat ürünlerinin büyük kısmı sözlü tarihe dayanır. Kişinin yaşantılarını sürekli hafızasında canlı tutabilmesi ve gerektiğinde genç kuşaklara aktarabilmesi sözlü tarihten beslenen destanları vazgeçilmez yapar. Sözlü tarih öncesi dönemde, insanlar avcı-toplayıcı topluluklarında sözlü iletişim yoluyla etkileşimde bulundular. Yerkürenin ısınmaya başlaması ve insanlığın tarım faaliyetlerine

¹ George Dumézil'in "Üç İşlev Hipotezi" Türkiye'de "üçlü ideoloji / üç işlev teorisi / modeli / şablonu" olarak kullanımı yaygındır.

geçiş, yerleşik hayata geçişin başlamasına neden oldu. “Mitler; destanları ve masalları besleyen arkaik toplumlarla ilişkili motifler olarak değerlendirilmektedir” (Erbaş, 2019, s. 6). Arkeolojide antik dönemlerde taş levhalara işlenen kabartma kral, kraliçe törenler ve sunu rölyeflerinin destan öznelere arasında olduğu görüşü yaygındır. Her toplumda destanların büyük bir önemi vardır. “Destanlardan alınacak derslerin şimdiyi belirleyip geleceği oluşturmada önemli bir işleve sahip olduğu aşikârdır. Mitler; insanın, dünyanın, yaşamın doğaüstü kökeni ve öyküsünün bulunduğunu, bu öykünün anlamlı değerli ve örnek gösterilecek nitelikte olduğu belirtir” (Eliade, 1993, s. 24). Nart mitolojisi Çerkes Nart Destanlarının oluşumuna giden yolun başlangıcı sayılabilir. Destanlar; içinde yeşerdiği kültürün anlayışını, düşünsel biçimini, tanrı tasavvurunu, etik kurallarını, kadına ve soy bağı olan çocuklara verilen önemi, halkın felsefesini, insanların zihin dünyasındaki kavramları netleştirip gerçekliğe dönüştürmesini sağlayan aparatlardır. Toplumsal hafızayı kavrayıp resmetmeleri ile göze çarparlar.

Çerkes Nart Destanı, Nart² adı verilen kahramanlarının maceralarını anlatır. Bu kahramanlar, cesur, dürüst, hakkaniyetle hareket ederler, savaşçı ve korkusuzdurlar ancak aynı zamanda sevgi dolu bir masumiyete sahiptirler. Nart Destanları dönemin toplumsal zaaflarını ve çelişkilerinin yanı sıra pek çok olumsuzluğu da okuyucuya gösterir. Kahramanların nasıl ve ne şekilde tezahür ettiklerini, kimlerle savaştıklarını konu edinen Nart Destanları; insana, dünyaya geleceğe dair bakış açıları sunarlar. Kahramanlar çoğunlukla inşa ettikleri kurmaca dünyasındaki felaketleri tersine çevirmede başarılıdır. Destanlar kuru bilgi yığınının ötesinde süzülmüş bilgi içerir. Geçmişin Laboratuvar ortamında gözleme imkânı olmadığı için sözlü anlatılar gerçek kabul edilir. Çerkes Nart Destanı, Kafkas insanının öteden beri varoluşunu resmeder. “Kafkasya sözlü ürünleri içerisinde en geniş yeri halk destanı Nartlar tutmaktadır. Çerkes Nart Destanları en son 1946-68 yılları arasında ABAE’nce toplanıp 7 ciltte 31 bölüm ve 707 metin olmak üzere 1968-71 yılları arasında Maykop’ta basılmıştır. Destanda çok eski ilkel insan yaşantısı, anaerkil aileden babaerkil aileye geçiş ve daha sonraki demokratik yaşayış anlatılmaktadır” (Yıldız,1997, s 69).

Destandaki olaylar, bozkırlardan antik uygarlıklara, “Ölümler Ülkesi”nden gökyüzündeki mekânlara kadar geniş bir alanda cereyan eder. Dolayısıyla serüvenlerin geçtiği mekânlar geniş bir alanı kaplar. Kahramanlar arasında bilge ve güçlü kadınlar da vardır. Kafkasya; buzul çağını kapsayan paleolitik çağdan başlayarak Mezolitik, Neolitik, Kalkolitik (Bakır) ve maden çağları boyunca iskâna tabi tutulmuş bir bölgedir. Alp buzullarından ikisi Günz ve Mindel buzulları Tuna Nehri’nin kollarıdır. Buzul çağlardan isminden sıkça bahsedilen Tuna Nehri farklı isimlerle de olsa Çerkes Nart Destanlarında geçmektedir. Tuna Nehri Rusça, Ukraynaca ve Slovakçada “Dunay”; İbranicede “Duner”dir.

“Çerkes Nart Destanları neden önemlidir?” sorusunun cevabı şu mısralarda sıralıdır; sulamanın nasıl keşfedildiğini (Setenay ve Kır Çiçeği), tohum ıslahını Savsrıko söylencesi, şarabın nasıl bulunduğu, Tanrıların şarap içme töreni, koçları yok olan koyunların nasıl döle ulaştıkları (Bedenoko’nun Nartlara kazandırdığı güzel bir töre), orağın bulunuşu (Setenay’ın öğüdü), demire nasıl su verildiği (Tlepş ve Gelini) destanda geçen olaylardan bazılarıdır. Söylence anlatılmaya başlanırken yani girizgâh cümlesi olarak “Bu koca dünya henüz balçık hâlindeyken”

² Nart (Adıge), Nat, Nate (Şapsıge), Nart (Vıbıh, Abazin, Abhaz, Oset, Balkar, Karaçay, Dağıstan), Ньарт (Çeçen), Нярт (İnguş) “Nart” (ya da Şapsıg söyleyişiyle “Nat”) sözcüğü; “gözüpek, korkusuz kahraman” gibi anlamlar içermektedir ve bir görüşe göre Adıgabze kökenlidir. bk. (Yıldız, 2002).

(Yenemiko,1989, s. 10-12) diye başlanması destana ayrı bir heyecan katıyor ve dinleyicileri geçmişin gizemli dünyasına taşıyıyor. Çerkes / Adıge Nart Destanlarının aidiyetini ve önemini daha iyi anlamak için Adıge halklarının geçmişi konusunda dünyanın önemli yazar ve araştırmacıların bazı yorumlarını ele almakta fayda vardır.

Ruşçanın büyük şairi Aleksandr Puşkin; “Adıgeler³ (Çerkesler) davranış olarak demokrat, kalben aristokrattır.” Aynı şekilde Kafkas şairi olarak ünlenen Rus Şairi Mihail Yuryeviç Lermontov (1814-1841) “Onların tanrıları özgürlük... yasaları savaştır, orada düşmanı yok etmek suç değildir. Orada iyiliğe iyilik, kana kan ile karşılık verilir.” demiştir. İngiliz Yarbay G.P. Cameron 1845’te “Adıgeler dik duruşları, zarif endamları ve sık kıyafetleri ile vakur tavırlarıyla ve kibar hareketleriyle sanki ömürlerini bu dağlarda vahşi ovalar içinde değil, imparatorluk saraylarında geçirmiş gibiydiler.” demiştir. İngiltere’nin The Illustrated London News’ın 1845 Haziran sayısında “Adıge / Çerkes Yaşamı” adlı yazımını yayınlıyor. “Dünya üzerindeki en ilginç ve olağanüstü halkı size tanıttacağız.” şeklinde tanıtım reklamı yapmıştır (Aslan vd., 2005, s. 30).

“Belki birçok savaşta yenilgiye uğramış ve dağlara çekilmiş ve sayıları azdır ama onlar eski dünya halkları tarafından iyi tanınmaktaydı. Ünlü tarihçi ve yazarlar, Herodot, Strabon ve Plutarkhos ile daha birçokları onlardan övgüyle bahsetmişlerdir” (Aykan, 2017, s. 89-93).

Çerkes tarihini ve sosyal yaşamını destansı olarak anlatan Nart Destanları Kafkasya’nın kadim halkı Çerkes halklarıyla özdeşleşmiştir. Tavkul’a göre Nart Destanları Kafkasya’nın etnik grupları arasında paylaşılan bir kültürel mirasın önemli bir parçasıdır (Tavkul, 2011, s. 13). Antik çağlardan bu yana sırları çözülemeyen doğa olaylarının ve evrenin gizemlerini konu edinen destanlar nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. “Adıge (Çerkes) toplulukları” olarak da Abzah, Bjeduş Besleney, Natuhay Şapsığ, Hak’uç K’emguy, Kabardey, Hatikuay Mamhığ ve Yegerukayları sayıyoruz” (Yıldız, 1997, s. 1). Oset öykülerinin çoğunun Adıgeler (Kabardeyler) ve Çeçenler arasında da bilindiğini, birkaçı dışında Oset Nart adlarının Adıgece (Kabardeyce) olduğunu ya da yabancı özellikler taşıdığını belirtmektedir (Miller, 1887, s. 3-4).

“Satana, Setenay, Sataney” adlarının anlamını (ne içerdiğini) Osetçe olarak ya da başka bir Kafkasya diliyle açıklayamıyoruz (Abayev, 1957, s. 35). Savsırık’ın (Sosrık) söz ederek, “Sosr” sözcüğünün içerdiği anlamı açıklayabilseydik, Nart araştırmacıları çok sevinmiş olurlardı. Osetçe söylenişle Sosrık sözcüğü kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde Adıgeceden gelmektedir (Abayev, 1957, s. 36).

Nart Destanları kahramanlar ile ilgili söylenceleri şiirsel bir anlatımla ortaya koymaktadır. Köy köy, şehir şehir gezilerek toplanmış yazıya geçirilmiş ve ölümsüzleştirilmiştir. Adıgey’de Hadağatle Asker, Kabardey’de Şortan Askerby, Abhazya’da Yinaliypa Şalwaww Bagrat Şinkuba, Karaçay Çerkes’te Abazacası Mereymkul Vladimir tarafından derlenmiştir. Prof. N.Y. Marr Akdeniz kültürünün Antik Yunan, Mısır, Sümer, Pers ... yaratılmasında Kuzey Kafkas toplumu, kendisini ilk etnos element olarak sayabilir (Aslan vd., 2005, s. 19).

Her ülkenin geçmişi hakkında bizi bilgilendiren destanlar, geçtiği coğrafyanın özelliklerine bağlı olarak şekillenmektedir. Dünya destanları arasında, Hintlerin “Ramayana”, Sümerlerin “Gılgamış”, Ermenilerin “David Sasunski”, Perslerin “Şahname” ve “Borzunname”, Mısır (Nun) ve İskandinav Destanları, bozkır kültüründen derin izler taşıyan dünyanın en uzun ve hacimli destanı

³ Adıge ve Çerkes eş anlamlı sözcüklerdir.

kabul edilen Kırgız Türklerinin millî destanı Manas Destanı gibi önemli eserler bulunmaktadır. Hindistan'ın Vedik mitolojisi ve Mezopotamya mitolojisinde ise dünyada hiçbir şey yokken Apsu ve Tiamat'ın varlığı gibi temel kavramlar önemli rol oynar. Bu mitoloji, Babillilerin ve Asurluların inanç sistemlerini kapsayan Anzu Ninurta Destanı'na benzer hikâyeler içerir. İran mitolojisi, Zerdüşî dinine dayanır ve Yunan mitolojisiyle bazı benzerliklere sahiptir. Pers tarihini betimleyen “Şehname”, Ayâdkârî Zarîrân Sasani Dönemi İran mitolojisindeki Kârname-i Erdeşîr Bâbekân Şahmaran, peri kızları, cinleri ve çeşitli varlıkları içeren karmaşık öğeleri barındırır. Fars mitolojisinde her şeyi yaratan Zervan da önemli bir figürdür. Diğer yandan, Kırgızların “Manas” ve Finlilerin “Kalevala” destanları da mitolojik açıdan önemli eserlerdir. Destanların, eski medeniyetlerin ortaya çıkarılmasında önemli bir işlev gördüğü açıktır. Bu konuda örnek olarak, Homeros'un ünlü eserleri İlyada ve Odysseia Destanlarını inceleyen Alman arkeolog Heinrich Schliemann, Anadolu'daki ünlü Troya (Priamos'un) hazinelerini ortaya çıkarmıştır. Öte yandan dünyanın en eski destanı kabul edilen Sümerlerin Gılgamış Destanı'nda Gılgamış, yüksek surların çevrelediği Uruk kentinin güçlü kralıdır. Gılgamış'a meydan okuması için “Tanrıça Aruru kilden bir adam yoğurur: Gün gelir ikisi kapışır, yenilemez ve sonra dost olurlar” (Bir, 2016, s. 10).

Sonuçta Enkidu'yu ölü hâlde gören Gılgamış şöyle haykırır: “Kardeşim, artık duymuyorsun beni.” Bir hafta bekleyen Gılgamış, cesedin kokmaya başlaması üzerine ölüm olgusu gerçeği ile yüzleşir. Ölüm olgusu bu hayatın son durağı mı yoksa bir aktarma istasyonu mu soruları zihnini yorar. “Dolayısıyla tek çare olarak, “ölümsüz yaşamı” aramak için yollara düşer. Ona Ut-napiştîm⁴ bulmasını söylerler. Gılgamış, birçok güçlüğün üstesinden gelerek, Ut-napiştîm'in bulunduğu Ölümsüzlük Ülkesi'ne, Dilmun'a varır. “Denizin dibinde dikenli bir ot var, inip bulabilirsen ölümsüzlüğünü elde edersin.” der. Gılgamış iner denizin dibine, otu da bulur, yukarı çıkarır ama çok geçmeden otu bir yılanla kapıtır (Tuğcu, 2019, s. 261).

1. Tarihî ve Kültürel Bağlam

Çerkesler Kafkasya'nın⁵ dağlık bölgelerinde yaşayan ve zengin bir tarihe, kültürel mirasa ve kendilerine özgü bir dil olan Çerkesçeye sahip olan etnik bir gruptur. Adıge tarihi, binlerce yıllık bir geçmişe uzanır ve çeşitli dönemlerde farklı siyasi ve kültürel değişimlere tanıklık etmiştir.

Geçmişte insanlık ve hürriyetin beşiği olan Çerkesya: Kuban, Terek vadilerinden ve Karadeniz sahillerinden başlayarak gittikçe yükselen Elbruz, Kazbek tepelerinde 6500 metre yüksekliğe varan dalgalı yeşil ormanlarla çevrilmiş dağ ve tepelerden inen çay ve ırmakların geçtiği yeşil çiçekli vadileri, geniş çayırları, bol hayvanları, verimli toprakları ve ürünleri ile bilinir ve onu anlatmak için gösterişli, büyüleyici, harikulade, eşsiz, muhteşem ... gibi sözcükler kifayetsiz kalır. Bu coğrafyayı tarif etmekten Cennet'i tarif etmek daha kolaydır. Bu göz doldürücü tablo karşısında Rus Çarı “Cenab-ı hak ‘Nur ol.’ dedi ve nur kesildi.” ayetini şimdi iyi anladığını itiraf etmiştir... (Baj, 1995, s. 8-9)

Çerkes Nart Destanlarında kullanılan mekân ve isimler vb. dikkate alındığında Adıge kültürünün derin izlerini görmek mümkündür. “Kafkasya Mitolojisinin en önemli konusunu oluşturan Nart Destanlarının en ilginç yönlerinden biri, geçmiş ile gelecek arasında bağ kurabilmemiz

⁴ Ut-napiştîm, Babil'deki Gılgamış Destanı'na göre Sümer şehir devleti Şuruppak'ın kralı. Efsaneye göre karısıyla birlikte, ki karısının ismi destanda yer almaz, tanrı Enlil tarafından gönderilen ve tüm canlıları yok etmeyi amaçlayan Büyük Tufan'dan kurtulmuştur. Muazzez İlmiye Çığ'a göre (2020) Ut-Napitîm Nuh Peygamber'dir.

⁵ Platon MÖ 428-431 Kritias adlı eserinde Atlantis efsanesini anlatır. “Tufan sonucu uygarlıklar yok olur, kalanlar ise yüksek yerlere sığınır burası Kafkasya sıradağları ve yamaçlarıdır.” Sebastiyân Smith gibi bazı araştırmacılar “Nartlar başlangıçta Yunan mitolojisindeki Titanlar ile akrabaydı.” diyerek iki destan arasında benzerlik kurmaktadır.

sağlamasıdır. Bu mitolojik hikâyeler sözlü geleneğin bir parçası” (Yılmaz, 2019, s. 153) olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Kafkasya'nın yerleşim yeri olarak seçilmesi konusunda mitler mevcuttur:

Tanrının yeryüzünü paylaşmak için verdiği randevu günü Adıgelerin şölenine denk gelince randevu günü unutulur. Hatırladıklarında iş işten geçmiş. Tanrı insanlara yer ve yurtlarını dağıtmıştı. Yersiz ve yurtsuz kalan Adıgeler çıkış yolu aramaya başlarlar. Biri; Tanrının bu meseleye kızmaması gerekir. Yanına gider durumumuzu izah edersek bir yol göstereceğini sanıyorum der. Bu öneriye diğerleri de katılmış. Kaf dağının doruğunda oturan tanrıya gitmişler. Tanrı Adıgelerin ne istediğini sormuş. Onlarda verilen randevuya yetişemediklerini yurtsuz kaldıklarını söylemişler. Tanrı: Madem şölendeydiniz, sizin nasıl insanlar olduğunuzu öğrenebilmem için karşımda bir eğlence düzenlemenizi istiyorum ona göre karar vereceğim, demiş. Adıgeler yedi gün yedi gece eğlenmişler. Tanrı: Ben Kaf dağını ve eteklerini kendime ayırmıştım. Sizin gibi nezih bir ulusun benden uzak olmasına gönlüm razı olmaz. Siz de Kaf dağının eteklerine yurt kurun, demiş (Yenemiko, 1989, s. 10-12).

Kafkasya'nın otoktan halkı olan Adıgelerde / Çerkeslerde “Habze⁶” önemli işleve sahiptir. Son yüzyılda yapılan arkeolojik çalışmalar ışığında gün yüzüne çıkartılan maddi buluntular, Adıgelerin Kafkasya ve Orta Doğu'nun kadim halkı olduğuna dair ciddi kanıtlar ortaya çıkmıştır. Dilbilimci Dr. John Colarusso Kafkasya Bölgesi ve dilleri konusunda şöyle demiştir:

Bazı antik Yunan vazolarının üzerinde yer alan ve eskiden “saçmalık” olarak değerlendirilen anlaşılmasız yazıları deşifre ettik. Anlaşıldığı üzere resimlerin, rölyeflerin çoğu Adige / Çerkes, Ubih, Ahbaz, Gürcü, Oset dillerinin veya bu dillerle ilgili en eski biçimlerinin adları veya cümleleri idi. Nart Destanlarının çevirisinde ulaştığım sonuç şudur; Nart Destanlarının Kuzey Kafkasya'da başlayıp bozkırlara yayılan bir medeniyetin bilgisini / izlerini yansıttığını düşünüyorum (Colarusso, 2016).

John Colorusso'nun (2016) proto-pontik dil hipotezi ve kurgan hipotezi gibi bağlantılara ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemek önemlidir çünkü bu tür bağlantılar köklerinizi başka bir yere bağlama riskini de taşıyabilir.

Kafkasya mitolojide tanrılardan ateşi çalarak insanlığa getirdiği için cezalandırılan, “ateşi çalarak doğanın kurulu düzenini bozan ve insanın düşünen bir varlık olarak simgeleşmiş hâli olan” (Dürüşken, 2010, s. 26) Prometheus'un kelepçelendiği yerin ismidir. Adıgelerin oluş destanını Yaşar Bağ şöyle anlatıyor: “Yeryüzünün henüz katılaşmadığı, gökyüzü henüz oluşmuşken, Oşhamaho (Elbruz) dağı bir karınca yüksekliğinde iken, Kuban Nehri bir çocuğun atlayıp geçebileceği genişlikteyken, benim sakalıma kır düşmemişken ben Kurey ovasında at koşturuyordum” (Berkok, 1958, s. 72).

2. Çerkes / Adige Nart Destanlarının Konusu Dili ve Şiirsel Özellikleri

Dil / Бзз / Bze: Nart Destanları, genellikle Kafkas dillerinde söylenir. Doğu ve Batı Çerkesleri olmak üzere iki gruba ayrılır. Bu diller arasında Çerkesçe, Abhazca, Kabardeyce⁷, Adıgabze, Ubihça, Osetçe Karaçay-Malkarca, Kumukça ve Çeçen-İnguşça gibi farklı lehçeler bulunur (Dumézil, 2000, s. 31). Bu diller, zengin bir kelime dağarcığına ve şiirsel ifadeye sahiptir. Destanlar, bu dillerin dil bilimsel yapısını ve sözcük dağarcığını kullanarak anlatılır. “Nart Destanı”ndaki Tlepş'in MÖ VIII-

⁶ Yazılı olmayan Adige anayasası (örf, adet, gelenek, ictimai konular).

⁷ Kabardeyce yer ismi olmakla birlikte konuşulan dile Adıgabze denilir ancak halk arasında Kabardeyce olarak kullanılır.

VII. yüzyıllarda başladığı tarihçiler ve arkeologlarca ortaya çıkarılan veriler ışığında Adıgabze'nin 2600-2700 yıl önce konuşulmakta olduğu ortaya çıkmaktadır” (Yıldız, 1977, s. 69). Çerkesçe, Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Çerkesçe olmak üzere iki ana lehçeye ayrılır. Dünyada iki dil vardır ki en fazla ünsüz ses barındırır ki bunların bir tanesi Çerkes lehçelerinden Kabardeycedir (Demirezen, 1991, s. 5). Kafkas yerli dilleri İber Kafkas Dilleri olarak da tanımlanır. Bazı dilbilimciler arkeolojik maddi buluntular desteğinde Kafkas dilleri ile Hatti, Sümer ve Hurri-Urartu dilleriyle ilişkisi araştırılmaktadır. Bazıları da Bask dili ile ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir. Kafkasya'da 30'a yakın dil bulunur ve bu yüzden Kafkasya'ya “Diller Dağı” adı verilmiştir. Adıge boyları olarak anılan grupta pek çok dil mevcuttur. Bu dillerin özelliği birbirlerini anlayacak düzeyde benzerliğin olmasıdır (Dumezil, 2000, s. 31). Bununla birlikte, Hitit tanrısı Thaşup (Teşup) Çerkesçe bir sözcüktür. (Тха) Tha: tanrı, Thamade: kanaat önderi, Tham Jiime: inşallah, Tharaze kıphuh: Allah razı olsun vb. örnekler çoğaltılabilir. 1280 yılında imzalanan Kadeş anlaşmasını imzalayan II. Ramses ismi Çerkesçede Тхбэм Рамсэс йынысэ уыш (Tham Ramses yinise Wış): “Ramses'e gelin olasin.” duası / bedduası 3300 yıldır kullanılır. Ayrıca Nemrut tarihçisi Dadon'a göre, Hz. İbrahim'in babası Azer'in Kafdağı'nın ardındaki halklardan gelmiştir. Azer yine Çerkesçe kökenli sözcüklerdir (Bağ, 1997, s. 163-164) Etimolojik açıdan (Азэ) Aze: “usta, becerikli, mahir, elinden iş gelir” anlamındadır. Kabardey diyalektinde habjowe azes: “çok usta birisi”, azeğa hels: “becerikli, donanımlı”, a ohumke azes: “O işte becerikli.” Azer: usta olan üçüncü şahsı işaret ediyor. Bu pencereden bakıldığında Semitik dinlerin Kafkasya bahçesine açıldığı görülmektedir. Hz. İbrahim'in babası Çerkes kökenli ise “İbrahim'in Hacer'den olma oğlu İsmail ve Sara'dan doğan oğlu İshak'ta aynı soydandır.” (Cömert, 1980, s. 74-75) dolayısıyla Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık Kafkas menşelidir, sonucuna varılır. Azer ismi Kur'an-ı Kerim En'am Suresinde geçmektedir. Hitit sonrası Anadolu'da kurulan krallıklardan Arzawa:son hecesi zawa: “savaş, dövüş”, tuana: “kuma, eş”, Melidu: (Malatya Krallığı): “İki Koyun Kabile” anlamındaki krallık isimleri Kabardey lehçesi kökenlidir. Nart Destanları, özellikle 20. yüzyılda Kafkasya edebiyatında daha geniş bir farkındalık kazanmıştır. Edebiyatçılar, Nart Destanlarından esinlenerek yeni eserler yaratmış veya mitolojik unsurları mevcut eserlerine dâhil etmiştir. Bu şekilde, Nart Destanları Kafkasya edebiyatının zengin bir parçası hâline gelmiştir. Destanların hikâyeleri, zaman içinde Rus edebiyatına ve Avrupa edebiyatına da ilham kaynağı olmuştur.

Adıge yazarı Dmitriy Kestan, “Nart Destanı'na ilişkin; bugünkü Adıgey Çerkes ve Kabardey yörelerinde yaşayan Adıgeler arasında söylenen Nart Destanı'nın; doğuş biçimi, kurgu ve yapı yönünden aynı, ortak olduğunu ama topluluk özelliklerinden kaynaklanan bazı önemsiz yöresel farklılıklar da bulunduğunu dile getirmiştir” (Kestan, 1957, s. 215-216).

Nart Destanlarında, çeşitli konular ele alınır ancak genel olarak kahramanlık, savaş, aşk, doğaüstü güçler, aile bağları ve maceralar ön plandadır. Nart Destanları, kahramanlık ve savaş temasını işler. Kahramanlar, cesur ve becerikli savaşçılar olarak tasvir edilir ve düşmanlarla mücadele eder. Savaş sahneleri ve stratejileri, destanların heyecanlı bölümlerini oluşturur. Nart Destanlarının Adıgabze versiyonu (Özbay, 1999, s. 117) 1864 yılında yayımlanır, 1868 yılında da Oset versiyonunu Rusya Bilimler Akademisi yayımlar (Salbiv, 2016, s. 15-19). Nart Destanlarında doğaüstü güçlere ve mitolojik varlıklara sıkça rastlanır. Tanrılar, ruhlar, büyülu yaratıklar ve diğer mitolojik varlıklar, hikâyelerin olaylarını etkiler ve kahramanların karşısına çıkar. Bu doğaüstü varlıklar, kahramanlarla

çatışır, onlara yardım eder veya sınavlara tabi tutar. Kahramanlar tehlikeli görevler üstlenir, sınavlardan geçer; labirentlerde, dehlizlerde dolaşır ve düşmanlara karşı mücadele ederler. Bu maceralar, destanların heyecanlı ve aksiyon dolu bölümlerini oluşturur. Bu kahramanlar arasında Sosruko, Setanay, Üryzmeğ, Zaratş, San'akoy, Ashkhamadz⁸ ve daha birçokları yer almaktadır. Nart Destanları, sadece Kuzey Kafkasya halklarının kültürüne değil, aynı zamanda dünya edebiyatına da katkı sağlamıştır. Adıge kültüründe söylenceye eklemeler yapma davranışı nadirdir ve hoş karşılanmaz.

“Kafkasya'nın Adıgeler için önemi büyüktür. Kafkasya'dan gelen ilk göçmen kuşakları (Хэкужъ) ana vatan hasreti ile yandıkları, ölüm anında bile yüzlerini Kafkasya'ya çevirdikleri nakledilir” (Bağ, 1994, s. 151). “Elbruz henüz karınca yuvası kadar kabarmışken, çocuklar İdil'i bir adımla geçerken...” diye başlayan anlatımlarla birlikte “suda yanan ateşten” söz eden metinlere de rastlamak mümkündür. Bugün bile “Sosruko Tepesi” adı verilen höyüğün yakınından veya yöresinden gecen yaşlı kadınlar, otobüsle seyahat etseler bile hafifçe ayağa kalkarak Sosruko'ya selam verirler” (Atalay, 2005, s. 15).

3. Çerkes / Adıge Nart Destanlarının Edebiyattaki İzleri ve Kullanılan Üslup

Çerkes Nart Destanı, Kafkasya Bölgesi'nin zengin bir kültürel mirasıdır ve edebiyatta da geniş bir yankı bulmuştur. Nart Destanları içerisinde sıra dışı olayların yanı sıra psikolojik savaşın izlerini de barındırır. Nart Destanları, Kafkasya halkları arasında sözlü olarak aktarılmış ve nesilden nesile geçmiştir. Bunlar, sonraki yüzyıllarda yazılı kaynaklarda yer almaya başlamıştır.

Çerkes şarkıları mevzu itibarıyla şarkı (vered) ve mersiye (gıbz) olarak ikiye ayrılır. Veredler mühim millî vakalarda muharebelerde hazırlanır. Veredlerin içinde tarihî bir vesika olan Hattilerin (Narina-nehrey) muharebesinden kalma “Narina” şarkısı gibi çok hazin şarkılar mevcuttur. Bu şarkı Çerkeslerin ataları Hattilerin (Hitit) Mısır Faraonu-Firavun (Ramses) ile muharebesini betimlemektedir. Altıncı asırda Avar istilası esnasında Derbent Kalesi'nin fethine gönderilen Çerkeslerin bu muharebeye ve 12. miladi asırda yaşamış olan tanınmış kahraman kadınlardan Ridade'nin namını ve harplerini hatırlatan şarkılar / veredler vardır. Çerkes şarkı, mersiye ve destanlar “vusague” denilen kimseler tarafından derlenip bestelenirdi. Bunlar milletin şairleridir. Şarkılar hep nazım ve şiir şeklinde hususi kaidelere bağlıdır. Bunlar milletin edebiyatı olup halk arasında önemlidir. Veredler akordeon ile mersiyeler Şıcepş'in denilen iki telli Çerkes kemençesi ile kamil alet çalınırdı. Bunlar milletin operası mesabesinde idirler. Veredijler (şarkılar), gıbzeler (Mersiye), pşinale (destanlar) pek çoktur. En tanınmış olanları: Hacret Zav, Karamurzey, Guaşegeg, Jane Pşikoy, Pşi Arslangeri, Canbolet Pşi, Nart Yelezirpşi, Nart vezermeg, Şığvetiz, KoaceBerdoke, Şerelkue, Kırıpş Zeykue, Netahuekue, Nartşebadnekue, Andemirkan, Hamışekue, Peterz, Bambutsav, Kaşketav. Bunlardan başka, Pşi Tatlostan, Adagume, Hamışey, Gergeny, Labrerepşırze, Aze Fagu, Veşneuzav, Vubin zav, Bzeykue zav mersiyeleri de pek önemlidir (Time, 1959, s. 9-10).

Özellikle “Kayseri yöresinde yaşayan Çerkeslerin Bahsımafe Vored “Baksıma İçme Türküsü”, adını verdikleri on iki bölümden oluşan yiğitlik türküleri, Kabardey varyantlarında anlatılan “Andemirkan”, özellikle de Hatıkuay varyantlarında çokça rastlanan “Papko Teterşav” motifleri, mitolojiden çok masala daha yakındır” (Atalay, 2005, s. 15).

⁸ Destan kahramanları Kafkas halkları gözetilmeden karışık seçilmiştir.

Çerkes Nart Destanları, Sovyetler Birliği Dönemi'nde de edebiyatta yer bulmuştur. Özellikle bu dönemde yaşayan Rus yazar ve şairler, Nart Destanlarından esinlenerek edebî eserler yazmışlardır. Örneğin, Lermontov'un "Kafkas Kölesi" adlı eseri, Çerkes Nart Destanlarından etkilenmiştir. Bugün de Nart Destanları, Kafkasya Bölgesi'ndeki halk hikâyeleri, şiirler, romanlar ve diğer edebî eserlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca, Çerkes Nart Destanları, dünya edebiyatında da giderek daha fazla yer bulmaktadır. Örneğin, İngiliz yazar Michael Crichton'un "The Great Train Robbery" adlı romanında Nart Destanlarına göndermeler bulunmaktadır.

Çerkes Nart Destanları kullanılan üslup açısından oldukça zengin ve özgündür. Destanın özgün üslupta olması destana belirgin bir nitelik kazandırmaktadır. Destanların anlatımı şiirsel bir dil kullanır ve geleneksel mitolojik unsurlar, metaforik dil, savaş sahnesi ayrıntıları, benzetme ve teşbihler destanın epik özelliklerini vurgular. Aşağıda Nart Destanlarında kullanılan üslupla ilgili bazı özellikler verilmiştir:

Dolaylı Anlatım ve İşaretler: Nart Destanlarında, olaylar ve duygular bazen dolaylı bir şekilde anlatılır. Dolaylı anlatımlarda Kabardey diyalektinde Орэотэж "oreotej" denilen "kulak misafiri olmak veya tesadüfen duymak, üçüncü şahıs" sözü kullanılır. Dolaylı anlatımlarda yine Kabardey diyalektinde Йипэрэхьам (Yiperaham) "eski insanlar" diye başlayan anlatımlarda ya bir masal ya da özdeyiş söyleneceğinin ipuçları vardır.

Ağıt ve Yergi: Nart Destanlarında, kahramanların fedakârlıkları ve zaferleri övgü ve kutlamalarla ifade edilirken, düşmanlar ve kötü karakterler hakkında ise yergi ve eleştiri ifadelerine yer verilebilir. Adıgelerde ağıt örneklerinden biri de Kafkasya göçünde Kayseri'ye gelenlerin söylediği Кайсэрыжым йы истасйонымы сэрымыбыо нэфэгбур гбырзэрэошэр (*Kayseryim yiistasyonuri sermiğə nefegur gırzereošer*)...: Kara trenin Kayseri istasyonuna nasıl yanaştığını anlatan; Сийэнэщыжхьар гыстэбановрэ сэрымыбыо тыхьагумэщхьом сыратыжас (*Siyeneşhujhar gıstebanovre sermiğə tıhagumeşhom sıratıja*): "Dayılarımın baskısıyla uzun kulaklı adam ile evlendirildim." Bir başkası Ныжэбэжэщым Хьахьэр мэбанэ Хьабанэ макьым сэ дэнэ сыгуожыну мырбыо. (*Nıjebeješim hahe mebane habane makım se dene sıgojını miğə*): "Geceboyu bitmeyen köpek uluması ortamında nereye gidebilirim?" gibi dillendirilen ve yüzyıldır akordeon eşliğinde söylenegelen ve insanın tüylerini ürperten duygu yüklü şarkılardır. Adıgelerin ataları kabul edilen Hattilerin Narine şarkısı söylendiğinde hüznü anlar yaşanır, insanoğlunun doğayla olan mücadelesinde karşılaştığı sorunlar ve bulunulan ana nasıl gelindiği ve göçe zorlanan halkların trajedileri film şeridi gibi dinleyici ve okuyucunun gözlerinin önünden geçer.

Savaş Sahnesi Ayrıntıları: Çerkes Nart Destanlarında savaş sahneleri oldukça önemlidir. Kabardey dilinde Зауэм хьэтэхьас (Zawem Yetehas) "Savaşa Katıldılar" hep söylenegeler. Savaş sahnelerinde kullanılan üslup, kahramanların cesaretini vurgular. Savaş sahneleri anlatılırken kullanılan ses tonu ve söylem tarzı dinleyiciler üzerinde derin etkiler yaratır. Anlatıcının belagat ustalığı destanın dinleyicinin zihninde görsel bir şölene dönüşmesini sağlar. Dinleyiciler atalarının kahramanlıklarını ve cesareti karşısında hüznü karışık duygusal anlar yaşar. Dinleyiciyi olayın içine çekmek için farklı dil becerileri kullanılır. Anlatılar dinleyicide sadece korku yaratmaz aynı zamanda şaşkınlık hissi de uyandırır. Anlatı karşısında âdeta hipnoz olan dinleyiciler kahramanın başarılarının karşısında hissettiği duygu derinliği altında manevi olarak ezilir.

4. Çerkes / Adıge Nart Destanlarında Hikâyenin Başlangıç, Gelişme, Sonuç; Mekân ve Doğa Karakterinin İşlenmesi

Çerkes Nart Destanlarının başlangıcı ve sonucu, her bir destanın kendine özgü hikâye çizgisine ve karakterlerin özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Nart Destanlarının konusu bizim olay ve olgulara bakış açımızı şekillendirir. Genel olarak şu şekilde özetlenebilir: Başlangıç: Nart Destanları genellikle kahramanın doğumu veya ortaya çıkışıyla başlar. Genellikle evrenin yaratılışına, tanrıların ve kahramanların ortaya çıkışına, doğa olaylarının oluşumuna ve insanlığın başlangıcına odaklanır. Destanlar, genellikle Baş veya Gök Tanrısı veya diğer tanrısal figürlerin eylemleriyle başlar. Hikâye gelişiminde ise Nart Destanları kahramanın çeşitli maceralarını, savaşlarını, aşklarını ve zorluklarını anlatır. Kahramanlar, insan dışı varlıklarla mücadele eder, sihirli nesnelere bakar, dostluklar kurar ve düşmanlarla karşılaşır. Destanlar genellikle birden fazla hikâye ve olayı içerir, bu da hikâyenin gelişimini zenginleştirir. Yüksek nokta (Climax), destanın yüksek noktası, kahramanın en büyük meydan okuması veya en büyük zaferi olarak kabul edilir. Kahramanın karşılaştığı en güçlü düşmanla mücadelesi veya en büyük fedakârlığı, hikâyenin doruk noktasını oluşturur. Bu aşamada kahramanın yetenekleri, cesareti ve kararlılığı sınanır. Climax anında, olayın zirveye ulaştığı ve okuyucudan olayın gizemini çözmesi veya kendisi olsaydı nasıl bir adım atacağını düşünmesinin beklendiği bir an söz konusudur. Bu nokta, polisiye romanlardaki kasaba şeriflerinin kötü figürlerle karşılaştığı kritik anlara benzetilebilir. Beynin adrenalin salgıladığı aksiyon ve adrenalin tutkunlarının devreye girdiği noktadır. Sonuçlar genellikle kahramanların zaferi ve düşmanlarının yenilgisiyle sonuçlanır. Kahramanlar, savaşlardan galip çıkar, halklarını korur, adaleti sağlar ve düşmanlarını alt ederler. Sonuçlar genellikle halk arasında coşkuyla karşılanır ve kahramanlar büyük saygı ve övgüyle anılır. Olaylar her zaman mutlu sonla nihayetlenir.

Çerkes Nart Destanlarında kadınlar ve çocuklar önemli bir rol oynar. Bununla birlikte, kahramanlar genellikle çocukları için savaşır veya çocuklarını korumak için risk alırlar ve çocuğu geleceğe hazırlarlar. Bu anlayış Kafkasyalılarda yaygın bir gelenektir. Kafkasya kökenli köklü bir ailenin çocuğu olarak doğan ve daha sonra Kanada'ya yerleşen, Kafkas ve Hıristiyanlık geleneklerini birleştiren HABZE öğretisinin / felsefesinin kurucusu Murat Yağan, hayat hikâyesinde şu ifadeyi kullanır: “Çocukken iyi bir dövüşçü olmam için özel antrenmanımı yapmak adına, kilden belli bir kıvamda hazırlanan çamura elimi günde 200 defa sokardım. O dönemde elimle bir darbeye insanın ciğerlerini sökebilecek güçteydim” (Yağan, 1997, s. 31). “Çocuğa, babanın ve büyükbabanın yaptıkları değil; mitsel dönemlerde atalar tarafından yapılanlar öğretilmeli.” düşüncesi “kökene dönüş” olarak tanımlanmaktadır (Eliade, 1993, s. 36). Kahramanların çocuklarına eğitim ve öğretim vermesi, onları güçlü ve erdemli bireyler olarak yetiştirmesi beklenir. Bu, Kafkasya'daki aile değerlerine ve eğitim anlayışına uygun bir temadır. Nart Destanlarında evlilikler, toplumsal düzenin ve soyun devamının sağlanması açısından önemli kabul edilir. Güven ve sadakat olmazsa olmaz katedir. Çerkeslerde çok eskiden beri her sülaleye özgü bir damga bulunur. Bu aile için manevi değeri olan bir nesnedir. Eski Antik Dönem'de Mezopotamya'da kullanılan “bulla ve mühür”⁹ görevi görür. Onu her yerde mülkiyet dâhil, aidiyet olarak muhafaza ederler. Kadın kahramanlar da erkek kahramanlar gibi savaflara katılır, zorluklarla mücadele ederlerdi.

⁹ Bulla: Tarih öncesi dönemlerde kullanılan mühür baskı, damga, mülkiyet nişanesi.

Çerkes Nart Destanları, Kafkasya Bölgesi'nin doğal ve coğrafi unsurlarına büyük önem verir. Zaman ve mekânın belirleyiciliği hep ön plandadır. Mekân ve doğa kavramları, destanlarda geniş bir şekilde işlenir ve hikâyelerin gelişiminde ve karakterlerin maceralarında belirleyici bir rol oynar. Kafdağı gibi gizemli yerlerin ruhunun ortaya konduğu aktarımlar anlatıma doğallık katar. Mekânsal arka planın başarılı bir tarzda ortaya konulması alışılmadık dışında farklı yankı uyandırmaktadır. Mekânlar ve doğal unsurlar, Nart Destanlarında hikâyelerin atmosferini zenginleştirir ve karakterlerin maceralarına derinlik katar. Çerkes Nart Destanlarında mekân ve doğa kavramının işlenmesine dair bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

Dağlar ve Dağlık Bölgeler: Çerkes Nart Destanlarında dağlar ve dağlık bölgeler, kahramanların sıklıkla karşılaştığı mekânlardır. Dağlar, kahramanlar için zorlu bir meydan okuma ve keşif fırsatı sunar. Destanlarda dağlar; zorlu yolculuklar, savaşlar ve gizemli mekânlarla ilişkilendirilir. Nart Destanlarında dağlarda bulunan mağaralar hem sığınma, saklanma, korunma ve canavarlarla boğuşulan mekânlar olup dağların tepelerine kurulan şatolar, saraylar ve kaleler olup doğal savunma merkezlerdir. Buradan sadece Tanrı dağlarındaki kuşlar konferansına katılacak masum kuşların geçişine izin verilir.

Nehirler ve Sular: Çerkes Nart Destanlarında nehirler ve sular, hayati öneme sahip doğal unsurlardır. Olaylar nehir kenarlarında başlar çünkü bütün canlıların, su içmek isteyen her canlının yolu buraya düşer ve istenmeyen karşılaşmalar olur. Genellikle canlıların kavgaları ya yuvalarının önünde ya da su kenarlarında olur. Nart kahramanların derin ve geniş nehirlerden karşıdan karşıya geçişlerinde yaşanan tehlikeler heyecanla anlatılır.

Ormanlar ve Ağaçlar: Çerkes Nart Destanlarında ormanlar ve ağaçlar, gizemli ve büyümlü mekânlar olarak tasvir edilir. Ağaçlar ise yaşam ağacı, meşe ağacı veya kutsal çınar ağacı gibi sembolik anlamlara sahip olabilir. Ovalar ve çayırlar ise, genellikle toplulukların yaşadığı ve tarım faaliyetlerinin gerçekleştiği mekânlar olarak betimlenir. Bu alanlar, barışın, bereketin ve toplumsal düzenin sembolüdür. Bahar aylarında tabiatın yeşermesi ve değişik canlıların ortaya çıkışı destana canlılık kazandırır.

Gökyüzü: Gökyüzü tüm kültürlerde önemlidir. İslam alimi İmam Gazali “Ruhunuz sıkıldığında gökyüzüne bakınız.” (Gazali, 2013) der. Adıge kültüründe gökyüzü önemlidir. Oturdukları çalışma yerlerinden gökyüzünü görmelerini önemserler. Gökyüzüne bakarak gökkuşağından hareketle maceralarına karar verirler veya ertelerler. Gökkuşağı bu kahramanlar için sayısız rengi içinde barındırır. İnsanoğlunun kutsal tanrısını kendisinden daha yüksek yerde görmesi geçmişte izleri olan yaygın bir inançtır.

5. Çerkes / Adıge Nart Destanlarında Tanrısal Vurgular: Kahramanlar, Tanrılar, Tanrıçalar ve İnsan Dışı Varlıklar

Çerkeslerde Şible “Gök Gürültüsü ve Yıldırım Tanrısı”, Dozereş “Ekin Tanrısı”, Tlepş “Ateş ve Demir Sanatı Tanrısı” ve Tlepş iki kardeşi Wuezirmes ve Yılmıs isimli kardeşlerine yaptığı kılıç söylencesi ilginçtir. Amış “Hayvanları Koruyan Tanrı”, Thağelec “Bereket, Bolluk, Ürün Tanrısı”, Me’zıtha “Orman ve Avcılık Tanrısı”, Psithguaş “Denizciler, Deniz Altı Dünyası ve Balıkçılar Tanrısı”dır. Özellikle Tlepş, Thağelec ve Amış, Nart Meclisi Hase’de yer alırlardı” (Papşu, 2003, s. 117).

Ayrıca bazı ibadet ritüelleri de mevcuttur; Thale'u (Tanrıya yalvarma) ve Huaho (düğün ve evlenme törenlerinde) söylenirdi. Hantsa Guaşe yağmur yağması için ev ev dolaştırılan kadın kıyafeti giydirilen korkuluktur. Ziyaret edilen evden sürpriz şekilde üzerinize su boşaltılırdı. Kaybolan hayvanların kurt gibi vahşi hayvanlara rastlamaması için hapeşipkhe (kurtağzını bağlama) sihirli sözcüğü ile efsunlanırdı. Nartlar hasat dönemlerinde başakları tek tek kopararak zaman kaybettikleri için orağı bulmuşlardır (Özdemir, 1988, s. 37-40).

Setanay Guaşe: Koruyucu Tanrıça. "Nartların bir diğer öne çıkan ismi Setanay-Guaşa ise Nartların bilge ve yaşlanmayan anneleridir". Zeki, kurnaz ve evcildir. Yeri geldiğinde "polyana"dır. "Birçok Nart, anneleri sayesinde ölümden kaçabilmiştir." Setenay Güneş'i durdurabilir, sis ve soğuk hava yaratabilir (Ardzınba, 2010).

Rekom: Osetlerde koruyucu bir ruhtur (Dumézil, 2000, s. 84).

Sosrikua: Çerkeslerde Sosrikua Osetlerde Soslandır. "Sosrikua'nın doğuşu ile ilgili öykü çok ilginçtir. Setenay sıcak taşı eteğine sararak Nart Tlepş'in dökümhanesine götürür. Tlepş büyük çekici ile taşı kırar, içinden ateş saçan, kor hâlindeki Sosrikua çıkar" (Özbay, 1990, s. 117).

Thaşub: Savaş Tanrısıdır. Taşub Çerkeslerle Hattilerin tanrısıydı. Taşub'a ait heykeller kazılar esnasın Kafkasya'da bulunmuş olması Çerkes Hatti bağlantısını ortaya çıkarmaktadır.

Verzemeg: Akıllı ve ağır başlıdır. Bütün Nartlar onu örnek alırlar. Nart kahramanlarının lideri ve Setenay Guaşe'nin kocasıdır.

Şebatiniko / Badıniko: Bir kahramanlık örneğidir. O, her davranışıyla örnek bir yiğittir. Savsırıko'nun kuzenidir (teyze oğludur).

Tha: Çerkes paganlığında tanrı için kullanılan bir cins ismidir (Dumézil, 2000, s. 92).

Kutj: Adalet Tanrısı. Eski kavimlerde olduğu gibi Çerkeslerde de meşe ağacı kutsal sayılır, ağacın tanrısal bir ruh taşıdığına inanılırdı. Çerkes büyükleri meşe ağacının altında toplanıp savaş ve barış işlerini görüşürlerdi (Güsar, 1977, s. 25-26).

Tlepş: Çerkeslerde Demirin ve Silahların Tanrısı. Osetlerde Safa, Abhazlarda Sossu ile karşılaştırabiliriz (Dumézil, 2000, s. 94).

Psatha: Doğu Çerkeslerinde yaşamdan sorumlu tanrı (Dumézil, 2000, s. 84).

Nesren Jake: Yardımseverliği yüzünden kayalara çivilenen Nart kahramanıdır. Bir Thamade'dir. Nart kurultaylarının değişmez başkanıdır (Özbay, 1990, s. 118).

Peterez: Nart Destanlarında adı geçen bir kahraman ve destan kişisidir.

Aşamez: Kavalıyla bütün canlıları diriltip öldürebilir.

Mezatha: Çerkeslerde Orman ve Av Tanrısı (Dumézil, 2000, s. 70).

Alaurdi: Osetlerde çift karakterli bir ruh (Dumézil, 2000, s. 44).

Afi: Abhazlarda gök gürlemesi, yıldırım, yağmur ve atmosfer olaylarına hükmeden tanrı (Dumézil, 2000, s. 42).

Nart Destanlarında, insan dışı varlıklar mitolojik hikâyelerin önemli bir parçasını oluşturur. Nart Destanlarında sıkça rastlanan insan dışı varlıklar:

Ejderhalar / Blago: Çerkes Nart Destanlarında ejderhalar, güçlü ve korkulan yaratıklar olarak tasvir edilir. Genellikle ejderhalar, kahramanlarla karşılaşır ve onlarla mücadele eder. Bu ejderhalar, genellikle kötü niyetli olarak tasvir edilir ve Nart kahramanları tarafından yenilirler. Kahramanlar devler ve ejderhaların dışında elfler, goblinler, vampirler gibi varlıklarla savaşıması okuyucuda korku ve heyecan hissi uyandırır.

Sihirli Kuşlar: Çerkes Nart Destanlarında sihirli kuşlar önemli bir yer tutar. Bu kuşlar genellikle kahramanlara yol gösterir veya onlara yardım eder. Sihirli kuşlar ayrıca özel yeteneklere ve bilgeliklere sahip olabilir. Kuşlar, tehlike anlarında kahramanların sadık yoldaşları olup, onlara her türlü bilgiyi getirirler. Sihirli kuşların çıkardığı çığlık sesi, siren sesi gibi işlev görenek tehlike anlarını duyurur; yani tehlike çanları çalmaya başlar. Bu nedenle, sihirli kuşlar, uzaktaki ve yakındaki tehlikeleri haber veren bir radar istasyonu gibi işlev görürler. Aynı zamanda, gökte oturan bu sihirli kuşlar, Tanrı'ya yaklaşabilen canlılardır. Nartlar kuşların dilinden anlardı.

Periler ve Hayaletler: Çerkes Nart Destanlarında periler, büyülü varlıklar olarak karşımıza çıkar. Genellikle güzel ve zarif olarak tasvir edilen periler, kahramanlarla etkileşime girer ve onlara yardım eder. Nart Destanlarında periler, genellikle doğanın güçlerini temsil ederler. Hayaletler ise ölen kişilerin ruhlarını temsil eder ve bazen kahramanlarla iletişim kurarlar. Nart Destanlarında cinler, sık sık karşımıza çıkan diğer insan dışı varlıklardır. Cinler kutsal kitaplarda yer aldığı üzere Tanrı'nın yarattığı varlıklardır. Cinler karanlık, izbe ve meskûn mekânlar anlatılırken sıkça başvurulan öğelerdir. İnsanın doğaüstü varlıklara inanması içgüdüselidir. Onlar da insanlarla iletişime geçer ve gizemli varlıklar olarak korku ve heyecan yaratırlar.

Tanrısal, Ruhani Figürler ve Canavarlar: Çerkes Nart Destanlarında tanrısal figürler, evrenin güçlerini temsil eder ve kahramanlara yardım eder. Gök Tanrısı, Ateş Tanrısı, Deniz Tanrısı, Hüküm Tanrısı gibi tanrısal figürler, Nart Destanlarında önemli roller üstlenir. Bu tanrıların hepsinin yönetim alanı önceden çizilmiştir sınırı geçen veya görevlerini kötüye kullanan tanrılar ortak tanrılar kurultayında (Parthenon) şiddetli şekilde cezalandırılır. Bu tanrılar güçlü ve korkutucu olarak tasvir edilirler. Nart Destanlarında bunlar Kafkas dünyasında bozulan adaleti sağlarlar, toplumu yeniden refaha kavuşturup, toplumda iyilikleri tesis edip kötülöklere son verip eski şaşalı döneme dönerler. Tabiat yeniden canlanır, kalplerde paslanan merhamet paslarını siler; yardımseverlik, paylaşım her yerde kendini gösterir ve Kafkasyalılar özledikleri mutlu günlerine yeniden kavuşurlar, düğün ve şölenler geri gelir; yani kutsanmış topraklara bozulan adalet, eşitlik ve refah yeniden gelirdi. Kafkasyalılar her anın bayram havası gibi geçmesini isterler. Tanrılar bir bakıma Hinduizm'deki Krişna avatarlık görevi yürütürler. Canavarlar ise genellikle denizlerin veya göllerin hükümdarı olarak kabul edilir. Bunlar arasında Şahmeran benzeri dev yılanlar / yinij, dinazorlar ve tüylü yaratıklar da vardır.

6. Çerkes / Adıge Nart Destanlarında Din ve Öteki Dünya Kavramı

Çerkes Nart Destanlarında kahramanlar uğruna savaştığı değerler yüzünden ölürlerse öteki dünya (berzah âleminde) mutlu olacakları, ödüllendirilecekleri inancı vardır. Nart Destanlarında öteki dünya kavramı da mevcuttur. Ölüm sonrası yaşamın var olduğuna inanılır. Öteki dünya, genellikle ölümlerin ruhlarının yaşadığı bir yer veya ruhların yolculuk ettiği bir geçiş noktası olarak tasvir edilir. Destanlarda, kahramanlar öteki dünyaya seyahat eder, orada maceralara atılır veya ruhlarla etkileşime girerler. Nart Destanlarında, dinî ritüeller ve törenlerden sıkça bahsedilir. “Bu ritüeller, tanrılara, ruhani varlıklara veya öteki dünya ile olan bağlantıları güçlendirmek veya insanların hayatlarını dengelemek amacıyla yapılır. Ölüm; hayatın sona ermesi, kimi inançlara göre de ruhun öteki dünyaya geçmesi ve sonsuzluğa kavuşmasıdır” (Akçay, 2020, s. 13).

Çerkes Nart Destanlarında, çeşitli törenler ve kutlamalar önemli bir yer tutar. Nart Destanlarında ölen kişiyle birlikte hayattaki kıymetli eşyalarının, savaş aletleri ile birlikte gömüldüğüne dair izler mevcuttur.

Ölümler Diyarı Tanrıları: Çerkes Nart Destanlarında ölüm ve ölümler diyarı ile ilişkilendirilen tanrılar vardır. Bu tanrılar, ölen ruhların dünyasına hükmeder ve ölümlerin ruhlarının geçişini yönetir. Ölümler ülkesinde Barastır ve kapıcı Aminnon vardır (Yılmaz, 2019, s. 118). Onlar aynı zamanda ölümlerin ruhlarını korur, dünyanın ve insanların ruhsal dengesini sağlamakla görevlidirler. Yunan mitolojisindeki Hades, Antik Yunan’da ölümlere hükmeden yer altı tanrısıdır. Zeus yeryüzünün hâkimiyetini kardeşleri arasında paylaştırırken Hades’e yeraltı düşer. Etimolojik açıdan incelendiğinde Hades sözcüğü Çerkesçe kökenlidir. Etimolojik olarak (Хъадэ) “Hade” Çerkesçe ölü, Hadaşa: ölünün başındaki taş. Hadem: Ölünün kendisi, Hadehar: Ölümler, Hadağa yas, matem, Hadırith: Ölümler diyarı, Ha harfi köpek anlamında olmakla birlikte “de” ile birleşince Hade “ölü, ceset” anlamına geliyor. Haşe “misafir”, Haşeş “konukevi” Adıgecede “Ha” ile başlayan pek çok sözcük bulunur. Yunan mitolojisindeki Hades’in Kerberos isimli üç başlı köpeği meşhurdur. Çerkes destanlarında ise ölümler dünyasının bekçisi Aminnon’un karanlık silueti sıkça belirerek varlığını hissettirir. Kafkasya kendi bölgesindeki birçok kültürün mitolojisine önemli bir şekilde katkıda bulunmuştur. Bu mitolojiler arasında benzerliklerin ve ortak özelliklerin bulunması, Kafkasya Bölgesi’nin tarihî ve kültürel bağlarına işaret eder. Çerkes Nart Destanının etkilediği / etkilendiği mitolojilerden bazıları: Rus, Türk, Gürcü, Kazak, Yunan, İran, İskandinav olarak sıralayabiliriz.

7. George Dumézil Üç İşlev Hipotezi (Dumézillian Trifunctional Hypothesis)

Bu kısımda Dumézil’in hipotezinin bazı sınırlamalarını göz önüne alarak farklı toplumların destanlarını incelediğimizde ortaya çıkan gerçeklikleri sınırlılıkları ve çelişkileri ele alacağız. Destanlar konusunda “üçlü ideoloji ya da üç işlev” diye tanımlanan modeli / şablonu ortaya koyan George Dumézil, kendisine mitoloji konusunda sorulan soruların cevaplarını eserlerindeki satır aralarına serpiştirmeyi yeğlemiştir.

Üç işlev Hint-Avrupa toplumları için bir uygarlık paradigması oluşturmaktadır. Üç işlev hipotezinin ilki kutsallık, ikincisi savaşçılık ve üçüncüsü üretkenlik olarak temsilen üç sosyal sınıfa veya kasta ayrılmış olduğunu savunan teoridir. Dumézil’in bulguladığı bu üç işlev Hint Avrupa kökenli halklarda buna denk düşen kurumların ve toplumsal grupların bulunduğu varsayılır. (Divitçioğlu, 2000, s. 34-39)

George Dumézil'in "Üç İşlev Hipotezi" üzerindeki ilk tartışmalar ve kaynaklar, genellikle 20. yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. Dumézil, bu hipotezini ilk kez 1938 yılında "Mit ve Gerçeklik" adlı eserinde ortaya atmıştır. Ancak, teoriye dair detaylı tartışmalar ve eleştiriler, daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır.

Dumézil Hint-Avrupa geleneğinin kendine göre bir hiyerarşik düzen için şekillendirdiği üç işlev ideolojisi bulunduğunu belirtmektedir (Dumézil, 2012, s. 40). Dumézil'in üçlü ideolojisi egemenlik, savaş ve üretkenlik bütün toplumlarda antik dönemlerden beri olan bir modelleme iken Aryenci topluluklara özgülenmesi adil değildir. İlk tartışmalar ve eleştiriler genellikle Dumézil'in Proto-Indo-Avrupa toplulukları üzerinden geliştirdiği üç işlevin (kutsallık, egemenlik / savaşçılık, üretkenlik) genel geçerliğini sorgulamıştır. Dumézil'in bu işlevleri nasıl belirlediği, hangi kültürlerin temsil ettiği ve bu işlevlerin her kültürde aynı şekilde işleyip işlemediği konularında çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Kaynaklar arasında Dumézil'in kendi eserleri olan "Mit ve Gerçeklik", "Arkaik Roma" ve "Üç İşlevli Toplum" gibi kitapları bulunmaktadır. Dumézil, üç işleve dair iddiasını sürdürerek Hint-Avrupa kültüründe hemen hemen tüm mitlerde ve hikâyelerde bu işlevlerin kendine özgü bir yer bulunduğunu ve bu öğelerin Hint-Avrupalıların kurumsal yapısını yansıttığını belirtmektedir (Dumézil, 2012, s. 633). Ayrıca, eleştirilere karşı Dumézil'in cevaplarını içeren makaleler ve diğer akademik eserler de bu tartışmaların kaynakları arasında yer alır.

Dumézil'in destanlara kuramsal açıdan yaklaşması ilgi çekicidir. Destan tarihinin eskiden pek tanınmadığı Dumézil'in ölçüt koyucu hipotezi sorgulanmaya gereksinimi vardır. Hipotezin günümüzde hâlâ yer yer kullanması ve bolca atıf yapılması hipotezin edebiyat çevrelerinde ne denli etkili olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Mitolojiyi anlamak bir bakıma toplumsal yapının işleyişini anlamaktır. Destanları anlamak için mantıksal yöntemleri bırakıp insanın hayal gücünün eriştiği son noktayı günümüzün sanatsal olaylarıyla ilişkilendirip değerlendirmek gerekir. Dumézil'in üç işlev (formül) hipotezi yüzünden pek çok şaheserin destan kapsamı dışına itildiğini söylemek mümkündür ancak Dumézil'in üç işlev hipotezinin sınırlarının kaybolmaya ve elinden kayıp gitmeye başladığını söylemek abartı olmayacaktır. Bilimsel çalışmaların kapsadığı evren kalın çizgilerle sınırlandırıldığında yaratıcılık ve üretkenlik etkilenir. Dumézil destanlarda "Bir varmış, bir yokmuş." girizgâh cümlesi yerine "Üç varmış, üç yokmuş." (Grisward, 2012, s. 7-27) üçlemesini koymayı denemiştir.

Dumézil'in üçlü ideoloji kavramı, "öteki"nin, yani Aryan topluluklarına girmeyen halkların toplumsal yapılarını gözetmeyen ve onların sınıf çelişkilerini çözemedikleri varsayımından yola çıkarak üç işlev modeline uyanları Aryan topluluklarını ayrıcalıklı, otoriter ve rasyonel çağdaş olarak nitelendirmeye çalışmaktadır. Ancak Dumézil'in ideoloji kavramı, toplumsal ilişkilerin karmaşıklığına işaret ederek tek bir tanım ile sınırlanamayacak kadar kompleks bir yapıya işaret etmektedir.

Erbaş'a göre, mit-destan ayrımı için şu yorum anlamlıdır: "Mitler destanlara temel oluştururken hem mitler anlam ve içerikleri değiştirerek devam etmiş hem de bu değişen içerik ve anlamlarla destanların içinde var olmaya devam etmiştir" (Erbaş, 2019, s. 8). Bu bağlamda, literatürde mitoloji ve destan kavramlarının birbirinin yerine kullanılması, farklı değerlendirmelere neden olmaktadır. Çerkes Nart Destanları da bu karışıklıktan etkilenmiştir. Dumézil tarafından Nart Destanlarının Kuzey Kafkas halklarına ait olduğu gerçeği başlangıçta kabul edilmiştir. Ancak

yukarıda belirtildiği gibi, mitler destanları beslediği için Kafkas halkları arasında Adıge Nart Destanı, Abaza Nart Destanı, Oset Nart Destanı gibi tanımlamalarla okuyucuya sunulmaktadır. Nart Destanı'nın farklı versiyonları Kafkas halkları arasında yüzyıllardır anlatılagelmektedir. Nart Destanlarının farklı zaman dilimlerinde ortaya çıktığı temel tezinden yola çıkarak bu destanların içinde kaçınılmaz bir şekilde farklı değişim ve dönüşüm süreçlerinin izlerini barındırması beklenmektedir. Destanlar nesilden nesile aktarıldıkça değişikliklere uğramaktadır. Bu değişimin nedenleri arasında kullanılan dilin ve aktarıcının belagat gücü gibi etkenleri sayabiliriz. Dumézil'in tarihsel süreç içindeki değişim olgusunu göz ardı etmesi, en fazla bir talihsizlik olarak açıklanabilir. George Dumézil "... küçük bir Kafkas halkı olan İskitlerin torunu Osetler Nart kahramanları üzerinden destanlarında bu ideolojiden faydalandılar" (Dumézil, 2000, s. 38-39). Dumézil, Üç İşlev Hipotezi'ni ortaya koyarken kendi hipotezinin işlevselliğini kanıtlamaya, hipotezinin kurallarını yerleştirmeye odaklanmış ve bu işlevin Oset Destanı'nda, Alanlara dayandırılan Osetlerin özelliklerine uygun bir şekilde uyarlanabilirliğini vurgulamıştır.

Hapi Cevdet Yıldız, farklı disiplinlere mensup üç bilim insanına atıfla; "Adıge Destanı'nda yer alan demirci ustası Tlepş'e ilişkin bölümün başlangıcı MÖ 8-7. yüzyıllara dayanmaktadır; buna ek olarak, Tlepş'e ilişkin söylentilerin Adıge toplulukları arasında yayıldığı sıralarda İskitler (Krupnov, 1952, s. 48), Sarmatlar (Ditler) ve onların ardılı olan Alanlar henüz Kuzeybatı Kafkasya'ya ayak basmamışlardı. Alan yapıtlarından ya da bir Alan kültüründen ise ancak MS 4'üncü yüzyıl ve sonrasında söz edebiliyoruz" diyor. Bütün bunların kanıtladığı olgu / gerçek tektir; Nart Destanı'nın çekirdeği, oluşumunun dayanağı olan yer, eski İranlılar, Alanlar ya da günümüzün Osetleri değil; Kafkasya'da Karadeniz ile Meot Denizi (Azak Denizi) kıyılarında, milat öncelerine uzanan çok eski dönemlerde türemiş ve henüz değişik etnik kümelere ayrılmamış olan eski insan topluluklarıdır (Yıldız, 1997). Hapi Cevdet Yıldız, Nart Destanlarının Osetlere ait olmadığı tezine dayanak olarak bilimsel atıfları sıralamaktadır.

Dumézile göre, "Nartlar efsanevi kahramanların geldiği bir soydur. Nart Destanları ödünçleme yoluyla Erkes, İnguş, Çeçen, Kuzey Kafkas Tatarlarına geçmiştir. Büyük bir olasılıkla Hint-İrancı "erkek" anlamına gelen *nar* sözcüğünden geliyor... Çok eski çağlarda, devler zamanında yaşamışlar ve Tanrı'nın gazabına uğrayarak yok olmuşlardır" (Dumézil, 2000, s. 72-73). "Çok eski çağlar sözleriyle hangi dönemler kastediliyor? Bazılarının içerisinde buzul ve buzul evreleri bulunmakta olup bu, hayatın doğal akışına aykırıdır. Dumézil anakronizme¹⁰ düşmektedir. Aynı şekilde "büyük olasılıkla" ifadesi ile de Nart sözcüğünün kökenini Hint-İrancıya dayandırıyor. Bilimde ortaya konulan bir yargı olasılıkla ifade edilebilir mi, skalası nedir acaba, öznel bir görüş sergilemiştir. Nar sözcüğü aynı zamanda Arap dilinde "ateş" anlamına da gelmektedir. Bu mantıkla düşünüldüğünde Nartların kökeni için Arapların da mı devreye alınması gerekir? Dumézil eserinin başka bir yerinde "Nart sözcüğü Ubıhlar, Abhazlar ve Dağıstan'daki bazı kavimlerden özellikle Avarlardan ödünçleme yoluyla geçmiş ancak bu sözcük ile "tehlikeli ve ahmak devler" anlatılmak istenmiştir." demektedir (Dumézil, 2000, s. 77-78). Kitabının ismini "Kafkas Halk Mitolojileri" olarak vermekle Nart Destanlarının Kafkas halklarına ait olduğunu ima ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁰ **Anakronizm** kişi, nesne veya olayların kendi gerçek zaman ve mekânlarından kopartılıp farklı bir çerçeveye oturtulması olarak değerlendirilmektedir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anakronizm>

Ödünçleme sözcüğü birinci metinde Osetlerden başka halklara geçtiği aşırı zorlama yorumunu doğru kabul etsek bile -ki bilimsel dayanaktan yoksun- ikinci metinde Nart sözcüğünün Avarlardan ve Abhazlardan başkalarına geçtiği belirtilmektedir. Hangisi doğru? Ödünçlemeye konu olan Nart sözcüğü mü yoksa Nart Destanları mı? Hep askıda kalan soru. Dumézil'in ilgili eserinde, Çerkeslerle ilgili atıfları Oset, Gürcü atıflarından daha fazladır. Dumézil başlangıçta dikkat çekici bir şekilde, Nart Destanlarının aidiyetinden bahsetmemiştir. Nart sözcüğünden türetilmiş Kabardey diyalektinde Nartuh (Mısır) ve Nartoka sülale isimleri mevcuttur. Bağlar'a göre, "Tanrı isimleri arasında Nart ismi MÖ 1250 yılında yazılmış Mısır Ani Papirüsü'nde bulundu. Eski Mısırlılarda Ra Güneş Tanrısı tanrıların kralıdır. Güneş tapınaklarının en kutsal yerine Nart denir. Çerkes Nart Destanlarında ithal karakter olmadığı gibi, kendisi başka ülkelere kültürelleme yapmıştır" (Bağlar, 2022). Hapi Cevdet Yıldız'a göre (1997) "Nart terimine ilişkin olarak bilim adamlarınca öne sürülmüş çok sayıda değişik görüş ve tez vardır. Bir Adıge topluluğu olan Natıkuacların (Nat köylüleri) simgesel kök adı da 'Nat' ya da 'Nart'dır."

Dolayısıyla Nart Destanlarının köken aidiyeti konusunda net bir şey söylemek zordur. Ancak kökenden bahsetmek gerekiyorsa MÖ 8. 7. yüzyıllarda yaşayan demir ustası Tlepş'in anlatıları dayanak noktası olmalıdır. Bu dönem maddi arkeolojik bulgular ile desteklenmektedir. Destanları sadece belirli bir kültüre aitmiş gibi gösterme çabası ve bilimsellikle desteklenmeyen destan aidiyetçiliği arayışı yerine uzlaştırıcı ve biraradallığı önceleyen bir bakış açısı benimsemek daha realistik bir davranış olur. Bu bakış açısı, halklar arasındaki bağları güçlendirecek, ortak bir miras paylaşmayı vurgulayacak ve kültürel zenginliği destekleyecektir.

Dumézil, doktora tezini 1924'te savundu (Eribon, 1998, s. 44). "Dumézil'in bu çalışmasında hedefi, Hint-Avrupa halklarının kutsal içecek mitolojisini yeniden oluşturmak ve Tanrılara ölümsüzlük bahşeden Amrosia kutsal içeceği ile aynı olduğunu göstermektir" (Aydın-Lechte, 2009, s. 264). Dumézil 1925 yılında Madelein Legrand ile evlenir. "Jean Marx adındaki arkadaşının, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bir Dinler Tarihi Kürsüsü kurma önerisini kabul eder. Böyle bir kürsünün kurulmasını, Dumézil'e göre, "Türkiye'deki yöneticilere dini devletten ayırma hususunda buna benzer kürsülerin Fransa'da önemli fonksiyonlar icra ettiğinin söylenmiş olması gösterilebilir" (Eribon, 1998, s. 48). Eşiyle teklifi hemen kabul ederler ve 1925'te Noel'den kısa bir süre önce Marsilya'dan gemiyle İstanbul'a gelirler (Aydın, 2009, s. 265). Türkiye'deki altı yılının iki yılını İstanbul İlahiyat'ta geri kalan süreyi ise Edebiyat Fakültesinde geçirir.

George Dumézil'in, Türkiye'ye asıl gelmesinin nedeni hocası Prof. Dr. Antoine Meillet'in çalışmalarının geleceği olmadığına ve çalışmalarını gidip yabancı ülkelerde yapın Fransa'da size yer yok, ayrıca Dumézil'in tez jürisinde bulunmayı reddeden Henri Hubert Hint Avrupa mitolojileri için bu yolda çalışmaya değmez üstelik çok iyi çalışmıyorsunuz ayrıca benim ardılım da belli Jean Marx şeklindeki sözleridir (Batuk, 2009, s. 145).

Türkiye'ye geldikten sonra İstanbul İlahiyat Fakültesinde dersler veren Dumézil'e Millî Eğitim Bakanlığı yetkilileri aracılığıyla Dinler Tarihi dersinin verilmesi Türkiye'de laikliğin yerleşmesine katkı sağlayacağını düşünceleridir ve Dumézil 1985 yılındaki mülakatında derslerde benden İslam dininin tarihsel bir rastlantı, bir kaza olduğunu ispatlamamı istiyorlardı ki benim buna hiç niyetim yoktu. Bu bakımdan altı yıl boyunca ne Yahudilikten ne Hıristiyanlıktan ne de

Müslümanlıktan bahsettim” (Ekşigil, 2003, s. 90). Dumézil’den “Vatanı kutsaldan arındırma veya devleti din kimliğinden arındırma konusunda katkı yapması bekleniyordu.” (Akay, 2009, s. 13)

Dumézil 88 yıllık uzun yaşamının hemen hemen her yılına bir eser sığdırabilmiş velut ve duayen bir bilim adamıdır. Azimli ve güçlü tavrının izlerine yaşamının bütün dönemlerinde rahatlıkla şahit olabiliyoruz. Örneğin: Tefik Esenç vakası -Ubihçayı kurtarması- gibi fırsatları da çok iyi değerlendirmiştir. Batılı araştırmacıların Ortadoğu’ya ilgilerinin temelinde tarihsel olarak İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmayan Hint Alt Kıtası’nın doğal zenginlikleri bulunmaktadır. Bugün Hindistan’da konuşulan Sanskritçe dili kimi araştırmacılara göre Kafkasya’dan gelen Ari (Aryen) gruplar ile yerli Dravidyen halkın kullandığı dilin karışımından oluşmuştur. Dumézil’in bu alanlara ilgi duyması tesadüfi değildir. Zaten Adıgelerin kökeni Yunan Meot, Sind, Zikh, Keret-Psess, Dane, Haniyoh, Abasg kavimlerine bağlayan pek çok yaklaşım vardır (Kafdağı, 1988, s. 37). George Dumézil’e Fransız Hikmet-i Devleti tarafından başka görevler de verilecektir. Dumézil’in batı kültürü ve anlayışın egemen olduğu Fransa’dan kalkıp şark ülkeleri ile ilgili yaptığı çalışmalar esasında akademik cesaretinin göstergesidir ve sonucunda mitoloji ve dilbilim alanında önemli bir yer edinecektir.

Dumézil’in Türkiye’deki sözleşmesi 1931 yılında bitti. 1939’da patlak veren İkinci dünya harbinde askere çağrılır ve irtibat görevlisi olarak Türkiye’ye gelir ve Türk ordusuyla irtibat görevi yürütür. Dumézil Paris’e geri döner. 1940’ta Ecole des Hautes Etudes’deki derslerine yeniden başlar. Ancak buradaki görevi, 1941’de İsveç dönüşü girdiği masonluk, Mareşal Henri Petain tarafından kurulan Vich Hükümeti’nin bütün masonları eğitim ve kamu görevlerinden uzaklaştırma uygulamasından dolayı askıya alınır ve 1943’te yeniden ders vermeye başlar; 1968’deki emekliliğine kadar burada ders vermeyi sürdürür (Aydın, 2009, s. 266).

1964’te İstanbul Üniversitesi tarafından kendisine “fahri doktora” ünvanı verildi. Türkiye’ye son kez 1972’de geldi (Aydın, 2009, s. 267).

Her toplum yaşadığı coğrafyanın etkisi altında üretim zincirine katkı sağlar. MÖ 384-322 yıllarında Aristo, iklimin insan davranışları ve siyasal düşünceler üzerinde etkisi olduğunu ileri sürmüştür (Aristoteles, 2000, s. 207). “Hint-Avrupa kökenli halkların mitolojilerinde öne çıkan kapsayıcı ortak bir ‘öz’ vardır. Bu öz bilim adamları tarafından ‘üçlü ideoloji ya da üç işlev, üç formül’ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu üç işlev Hint-Avrupa kökenli halkların dünyayı algılamaları ile ilgili “model”in omurgasıdır” (Dumézil, 2012). Dumézil’in üç işlev hipotezi, fonksiyonalist ve işlevselci teoriyi akla getiriyor. Bu bağlamda, önce çekiç yapıp ona bir fonksiyon yüklemek için çivi üretilmez ya da Maslow’un deyimiyle “Elinde çekiç olan her şeyi çivi sanır”. Dumézil’in üç işlev hipotezinin / şablonunun sorunsalı ilerleyen satırlarda ele alınmıştır.

Dumézil’in üç işlev hipotezi, halkları ırkçılığa sürükleyebilecek potansiyel riskler içermektedir. Aryenist hedeflere ulaşma amacıyla, Nart Destanı gibi kadim kültürel değerlerin taksimlendirilmesi, halklar arasında ırkçı tohumların filizlenmesine neden olabilir. Kafkas halklarının etnik zenginliğini temsil eden kültürel öğeler doğru bir şekilde yönlendirilip geleceğe aktarılmaması durumunda, her etnik grup kendi kültürünün temelini oluşturmak amacıyla bunları kullanırsa dünya mirasına karşı ödevimizi eksik yapmış oluruz. Çağdaş dönem romancısı Yaşar Kemal’in belirttiği gibi, bir halkın destan yaratabilmesi için büyük bir nüfusa sahip olması gereklidir ancak Dumézil çalışmalarında bu kriteri göz ardı etmiştir.

Bazı düşünürlerin “ideoloji” kavramına yükledikleri anlamlar; Marx ideoloji kavramından toplumsal çatışma ve çelişkilerin bilincine varmayı (1979, s. 25-26); Althusser’e göre ideoloji insanların kendi varoluşlarıyla kurduğu imgesel bir ilişki sistemidir (2010, s. 17, 207); Mannheim bilgi sosyolojisi ile kurduğu ütopya / ideoloji ilişkisi bağlamında, ideolojiyi toplumu stabilize etme çabası olarak değerlendirmiştir (Althusser, 2002, s. 64-227). İdeoloji bağlamsal olarak suçlayıcı, fetişleştirici, gerçekleri çarpıtan bir sürecin ifadesidir (Adorno ve Horkheimer, 2014).

Bu bağlamda, literatürdeki diğer düşünürlerin, örneğin Marx, Mannheim, Althusser, Adorno ve Horkheimer gibi isimlerin sundukları ideoloji tanımlarına odaklanmak, üçlü işlev ideolojisinin standart bir teori olma olasılığının zor olduğunu gösterir. Bu düşünürler, ideolojiyi farklı perspektiflerden ele alarak toplumsal yapıları analiz etmekte ve çeşitli ideolojik eğilimleri açıklamaktadır. Dolayısıyla Dumézil’in üçlü ideoloji kavramını değerlendirirken bu farklı ideoloji tanımlarıyla birlikte düşünülmeli ve toplumsal ilişkilerin karmaşıklığı göz önüne alınmalıdır.

George Dumézil’in 1926 yılında gördüğü bir OSET(Asetin) Dergisi’nde Nart Destanlarından bahsedilmektedir. Dumézil bu habere dört elle sarılır ancak Osetleri bulamaz. Dumézil’e göre Osetler Hint Avrupa kavmi olan İskitlerin soyundan gelmektedir ve ne tesadüf ki Osetleri ararken Ubihları, Türkiye’deki Kafkasya’yi ve Kafkasyalıları bulur. 1927-1931 yılları arası pek çok Çerkes köyünü ziyaret eder ve dostluklar geliştirir. Aradığı tek şey Nart Destanlarının Adıgabze versiyonudur. Edindiği hacimli Adıgabze dokümanları 1930’da Paris’te yayımlar ve büyük yankı uyandırır, bunun devamında yayınladığı kahramanların hikâyelerini de 1965’te UNESCO Dünya literatürünün ve folklorunun şaheserleri arasında yayımlar. Nart Destanlarının Oset versiyonunu ararken dünyanın edebî şaheserleri sayılan Nart Destanlarının asıl sahipleri Adige, Abaza, Kabardey, Ubih, İnguş vb. versiyonlarını bulup Journal Asiatic, Anthropos, Orientalia Suecana gibi dergilerde yayımlar. (Batuk, 2010, s. 100-158)

Destanlar konusunda üç işlev şablonunun mucidi George Dumézil’in (1898-1986) bilim tarihine en önemli katkılarından biri, Hint-Avrupa mitolojileri üzerine yaptığı çalışmalardır. Mitolojilerin temel yapısını ve benzerliklerini inceleyerek, bu mitolojilerin kökenlerini ve evrimlerini anlamaya çalışmıştır. Bu nedenle, George Dumézil, hem Hint-Avrupa mitolojisi hem de Kafkasya’nın mitolojik zenginlikleriyle ilgili çalışmalarıyla tanınan bir figür olarak kabul görmüştür. Dumézil Çerkes Nart Destanlarını dünya destan kataloglarına kazandırmıştır. Dumézil’in Türkiye’ye gelmesi, “Ubihça”¹¹ konusunda çalışmalar yapması ve Kafkasya’nın kültürel mirasına olan ilgisi, onun mitoloji alanındaki etkisini genişletmiştir. Dumézil’in Türkiye’de bu kadar entansif çalışması duyumsadığı akademik eksikliği telafi etme telaşının dışa yansımaları olarak yorumlanabilir. Ubihça el değmemiş bir dilbilimsel araştırma alanı olarak önüne çıkmıştır. Dumézil’in besleneceği kaynakların çeşitliliği kendisini hoşnut etmiş ve tükenmez bir enerjiyle çalışmalarını sürdürmüştür. George Dumézil sayesinde gelecek nesiller Ubihça dilini okuyup yazabilecekler. Ubihçayı son konuşan Tefik Esençiyi Fransa’ya götürerek ses kayıtlarını oluşturmuştur. 1992 yılında hayata veda eden Esençi’nin mezar taşında “Ubihça’yı konuşabilenlerin sonuncusuydu” yazılıdır. Öte yandan George Dumézil’in Ubihçayı canlandırması akademi dünyasında tanınmasını sağlamakla kalmamış aynı zamanda ülkesinde uğradığı haksız ithamlarla örselenen itibarının restoresini sağlayıp iade-i itibarını elde etmiştir.

¹¹ Ubihça veya Vubihça Kuzeybatı Kafkas dillerinden bir tanesidir.

George Dumézil, 1925 yılında dinler tarihi doktoru olarak Türkiye'ye gelmiş, bu kararı alma amacı doktorasını yaptığı üniversiteye asistan olarak alınmaması ve hocası Prof. Dr. Antoine Meillet'in çalışmalarına başka ülkelerde devam etmesi arzusuyla alakalıdır. Ayrıca, Dumézil'in tez jürisinde yer almayı reddeden Henri Hubert, Hint-Avrupa mitolojileri alanındaki çalışmalarının önemini küçümsemiş ve Dumézil'in yeteneklerini sorgulamıştır. Görüldüğü üzere Türkiye'ye geldikten sonra özellikle Çerkes Nart Destanlarının Adıgabze ve diğer Kafkas lehçelerindeki versiyonları ona bambaşka bir dünyanın kapılarını aralar. Çerkes Nart Destanları ve Ubihça Dumézil'in kariyerinde bir kilometre taşıdır. Çerkes köylerinden ve İstanbul bürokrasisinde tanıştığı Crème de la Crème (kaymak tabakadan) Çerkeslerden edindiği dokümanlar sayesinde daha önce kabul edilmediği Akademi Fransa ve Karşılaştırmalı Mitoloji Araştırma Enstitüsünün kapıları yeni müdürüne aralanır.

Bu çalışmamızda, Dumézil'in çalışmalarındaki olumlu yönlerine vurgu yapmanın yanı sıra, zaman zaman umutsuzluk ve karamsarlık hissi yaratabilecek eleştirilere de açık bir şekilde yer verdik. Destanlarda toplumsal ve siyasal yapıların işlevlerini yitirerek yeni yapılar dönüştüğü çağımızın gerçekliklerinden biridir. George Dumézil'in üç işlev hipotezi, fonksiyonist ve işlevselci bir perspektifi anımsatmaktadır. Ancak bu hipotezin her toplum için genel-geçer olup olmadığı tartışmalıdır. Hipotez yol göstericilikten çok çizilen sınırların belirsizleştiğini görmemize yardımcı olmaktadır. Dumézil'in hipotezi, toplumsal yapıları üç temel işlevsel katmana ayırır. Ancak Hindistan'daki karmaşık kast sistemi beş tabakadan oluşurken, üç işlev hipotezine uyarlanması sorunlu değil mi? Paryalar gibi alt tabakalardan gelen katılımın eksikliği, hipotezin Hindistan toplumunu tam anlamıyla açıklayamadığını göstermektedir. Benzer şekilde Çerkes toplumunun Nart Destanları incelendiğinde, soylular, özgür köylüler, serfler ve wuneutlerden oluşan dört katmanın yanı sıra egemenlik, savaşçı ve tüccar / tarımcı katmanlarının eksikliği dikkat çekmektedir. Bu, Dumézil'in üç işlev hipotezinin Çerkes toplumunun karmaşıklığını tam olarak yansıtmadığını gösterir. Toplumsal yapının bu kadar basitleştirilmesi, gerçekçi bir tablo sunamaz. Kadim Kafkas halkları kültürünün derin izlerini taşıyan Nart Destanlarını toptancı bir yaklaşımla incelenmesi sağlıklı sonuçlara götürmez çünkü her kültürün beslendiği gelenekler ve kodlar farklıdır.

Hasanaginica adlı destanda ise sadece aşk ve gurur gibi iki tema işlenmektedir (Erbaş, 2019, s. 26). Sadece iki temanın işlenmesi, Dumézil'in üç işlev hipotezine karşı bir çelişki yaratmaz mı? Toplumsal güç dinamiklerinin yetersiz temsil edilmesi, teorinin tüm kültürlere genellenmesini zorlaştırmaz mı? Dumézil'in hipotezinin eleştirisi, Aryani grupların oluşturulması gibi belirli bir siyasi amaca hizmet ettiği iddialarıyla da desteklenmektedir. Homeros'un kurbağa-fare savaşı gibi hayvanlar âleminde işlenen destanlarda ise eşit güçteki iki aile arasındaki çatışmanın kişileştirme yoluyla anlatılması, toplumsal yapıdaki karmaşıklığın unutulduğunu göstermez mi?

Dumézil'in üç işlev hipotezi genelgeçer bir açıklama sunmaktan ziyade belirli toplumsal yapıları zorlamış gibi görünmektedir. Bu hipotezin her dönem genel-geçer olduğunu varsayamayız çünkü buharın sanayide, çeliğin endüstride kullanılması ve bilgi çağındaki gelişmeler dünyamızı küçük bir köye çevirmiş (McLuhan, 2001); edebiyat ve sanatta farklı anlayışları, bakışları ve yönelişleri beraberinde getirmiştir. Her destanın kendi bağlamında incelenmesi ve toplumsal dinamiklerin karmaşıklığı göz önünde tutularak ele alınması daha kapsamlı bir anlayış sağlayacaktır. Destanlardaki temaların ve yapıların kültürler arasında farklılık göstermesi, hipotezin evrenselliğini

sorgular hâle gelmiştir. Destanların toplumsal yapılarıdaki çeşitliliği ve değişimi yeterince yansıtamadığı, hipotezin genelleştirilebilirliğinin sınırlı olduğu ve kültürlere özgü dinamikleri göz ardı ettiği sonucunu doğurur. Her destan, kendi bağlamında değerlendirilmeli ve genel teorilere / hipotezlere indirgenmemelidir.

George Dumézil'in "Mit ve Destan" adlı üç ciltlik eserinde ortaya koyduğu üç işlev hipotezi / şablonu, Hint-Avrupa Dil Grubu'na mensup toplumların toplumsal yapılarındaki benzerliklere odaklanarak şekillenmiştir. Ancak bu hipotezin genel geçerliği her dönemde savunulamaz. Dumézil'in hipotezinin tarihsel bağlamda sınırlı kalabileceği, özellikle günümüz teknolojik ve kültürel değişimleriyle birlikte düşünülmelidir. Dumézil'in birinci işlev olarak tanımladığı Brahmanlar, din adamlarını içermektedir. Ancak günümüzde dogmatik din anlayışları ile akıl arasında bir uçurum bulunmamalıdır. Mitlerin meteorolojik gelişimi teorisi "Birçok mitin temelinde fırtına, yağmur, şimşek, rüzgâr gibi doğal güçlerin yer aldığını savunur" (Cocchiara, 1971: 283). Dundes, herhangi bir halk bilgisi unsuruyla ilgili üç seviyeli bir analiz sunmuştur: doku, metin ve çevre; yani bağlam (Ekici, 1998: 32-33) Alan Dundes, mit, efsane ve masal arasındaki ayrımı yapmak için boş bir kum saati metaforunu kullanarak, bu hikâyelerin farklı zamanlarda geliştiğini işaret etmiştir. (Dundes, 2006, 40-52). Öte yandan, mit, masal ve efsane için nesir anlatı terimini öneren William Bascom da benzer bir çerçeve sunmuştur (Bascom, 2006). İnsanın bilinçaltının çalışmasını inceleyen Sigmund Freud, Mit, masal, destan ve batıl inançlar gibi unsurlara yönelmiştir. Sydow ise, "nasıl bir bitki farklı bölgelerdeki farklı iklim ve toprak koşullarına uyum sağlıyorsa halk masallarının da aynı şekilde bir bölgeden, ülkeden diğerine hareket ettikçe o bölgenin yerel özelliklerini alacağını söylemiştir" (Von Sydow, 2010: 62). Dumézil halk bilgisi ürünlerinin kökenleri konusunda, başvuru kaynak olarak kabul gören başta Kuhn, Alan Dundes, Theodor Benfey, ve Sydow olmak üzere sözlü kültür konusunda eser veren önemli çalışmalar yürüten kuramcılarının görüşleriyle çelişmektedir.

Dumézil'in hipotezi, diğer destan teorileriyle tam bir örtüşme sağlamamaktadır. Örneğin, Jack Goody ve Gregory Nagy'nin destanlar üzerine formülasyonları farklı bir perspektife işaret etmektedir. Bu bağlamda, destanların gelişimi, kurgusu ve günümüze olan etkileri konusunda farklı görüşlere yer verilmelidir. Destanların her dönemde farklı koşullar altında şekillendiği vurgulanmalıdır. Dumézil'in üç işlev hipotezinin evrenselliği, tarihsel gelişmeler ve kültürel değişimlerle sınırlanmaktadır. Kafkas halklarının Adıge, Abaza, Ubıh, İnguş versiyonlarını yayımlayan Dumézil'in üç işlev hipotezinin izleri belirgin değildir ve günümüz koşullarında işlevini yerine getirmesi zor gözükmemekte çünkü teknoloji alanındaki baş döndürücü gelişmeler özellikle de medya araçları yoluyla destanın teması yapay ve kurmacaya dayalı görsellikle desteklenerek kitlelerin beğenisine sunulmaktadır. Geçmişin kahramanlıkları, doğaya meydan okumaları, iyilikseverlikleri yerini günümüzde hayal dünyasındaki ufkumuzun genişliğine, belleğimizin öngörüsüne ve topluma dayatılan kazan kazan hipotezine benzer anlayışlara bırakmıştır. Dumézil'in üç işlev hipotezi, günümüz koşullarında eksik ve yetersiz kalmaktadır. Destanlar, geçmişten günümüze farklı formlarda varlıklarını sürdürmekte ve her biri kendi döneminin özelliklerine göre şekillenmektedir.

8. Sonuç

Çerkes Nart Destanları, Kafkasya Bölgesi'nde yeşermiş kültürün derin bir yansımasıdır. Bu destanlar, coğrafyanın doğal güzellikleriyle sıkı bir bağ içinde olduğu gibi, Kafkasya'nın etnik grupları için de önemli bir kültürel mirası temsil eder. Kahramanların doğaüstü güçlerle savaşı destanın odak noktasını oluşturur. Çerkes Nart Destanlarında bozucu ve yıkıcı etkiler bulunmaz. Çerkes Nart Destanlarının varlık sebebi kadim Kafkas kültüründe aranmalıdır. Çerkes Nart Destanları aynı zamanda dil ve üslup açısından da zengin ve özgündür ve Çerkes kültürünün derin izlerini taşır. Cesur savaşçılar olarak tanımlanan Nartlar doğaüstü güçlere sahiptirler ve coğrafyanın çeşitli bölgelerinde görülür ve bu destanlarda doğal çevre, dağlar, nehirler ve vadiler gibi mekânlar önemli bir role sahiptir. Mekân ve doğa tasvirleri, hikâyelerin gelişiminde belirleyici bir rol oynamakta ve mitolojik unsurlar da Çerkes Nart Destanlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Destan, bozkırlardan antik uygarlıklara, yeraltındaki "Ölümler Ülkesi"nden Tanrıların gökyüzündeki mekânlarına kadar geçen olaylarla şekillenir. Bu bağlamda Nart Destanlarında geçen karakterler, doğa-mekân ve diğer bileşen örüntüleri birbirini anlamlı kılmaktadır. Aynı şekilde Nart Destanları bazı ulusların mitolojileri ile benzerlikler gösterir. Örneğin Sosruko'nun Prometheus'a, Soslan'ın Herakles'e ve Rüstem'e benzer özellikler taşıdığı görülür.

George Dumézil'in üç işlev hipotezi / şablonu / modeli Hint-Avrupa dil gruplarına mensup toplumların mitolojik ve destansı yapılarını anlamaya yönelik bir çaba olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, bu modelin genel geçerliği, farklı kültürlerin karmaşıklığını ve çeşitliliğini tam olarak kapsayıp kapsamadığı konusunda tartışmalıdır. Farklı toplumların destanları incelendiğinde, Dumézil'in hipotezinin sınırlılıkları ve çelişkileri ortaya çıkmaktadır. Özellikle toplumsal yapıdaki değişimi atlaması ve bu minvalde Dumézil'in üç işlev hipotezinin sınırlarını aşındırarak kaybolmasına yol açtığını söyleyebiliriz ve doğal olarak varoluş nedeni ortadan kaldırmıştır. Dumézil'in hipotezinin eksikliklerinden biri de toplumların kültürel, dinsel ve çevre özelliklerine ayrıntılamasına girmemesidir. Bu nedenle, destanları anlamak ve değerlendirmek için tarihsel bağlamı göz önünde bulundurmak önemlidir. Dumézil'in yöntem olarak farklı disiplinlere başvurmadığı, toplumsal değişim etkilerini analiz etmede geniş zaman dilimlerini atladığı ve belirli yargılara varmadığı gözlemlenmektedir. Buna ilaveten Dumézil'in Türkiye'ye geldikten sonra disiplinler arası savrulduğuna şahit oluyoruz. Dumézil'in hipotezi, geçmişe odaklı bir bakış açısını temsil etse de günümüzdeki karmaşık toplumsal dinamikleri açıklamak için yeterli değildir.

Üç işlev şablonundaki sınırların belirsizleşmesi, işlevlerin iç içe geçmesine ve işlev sayısının değişmesine sebep olmuş; işlev şablonundaki katmanlar birbirini daha fazla anlamlandırmaya başlamıştır. Jack Goody ve Gregory Nagy'nin destanlar üzerine formülasyonları destana özgülenen keskin sınırları ortadan kaldırmış ve üçlü duvar yıkılmıştır. Dumézil *Kafkas Halkları Mitolojisi* isimli eserinde Nart Destanlarının aidiyeti konusunda kullandığı "büyük olasılıkla" sözcüğü bir bilimsel ölçütü göstermede yetersiz kalmaktadır. Ayrıca ödüncleme sözcüğü alışılmadık bağdaştırmalar yani semantik açıdan belirsizdir, ödünclemeye konu olan "Nart sözcüğü mü yoksa Nart Destanları mı ya da ödüncleme bir anlatım tekniğine mi işaret ediyor?" soruları askıda kalanlar arasındadır. Bununla birlikte Nar(t) sözcüğünün etimolojik çözümlemesinde Hint-İran dillerine dayandırması ve Arapların belirli aralıklarla Kafkasya'da kaldıkları göz önünde bulundurulduğunda "Nar" sözcüğü Arapçada "ateş" anlamına gelir ki bu durum Dumézil'in etimolojik çözümlemesinin eksik kaldığını

göstermektedir. Ortaya koyduğu modelin destan yazıcılığına yaptığı katkının renk tonu belirsiz ve saydamlıktan uzaktır. Üç işlev şablonu destanların değerlendirilmesinde etkisiz kalmaktadır. Bu bağlamda, eğer bir teori her zaman ve her yerde geçerli aynı sonuçları sağlamıyorsa bu durumu bir teori olarak değil, daha çok varsayım / hipotez olarak anlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bu nedenle, Dumézil'in modelinin yazın dünyasına entegrasyonu karmaşaya neden oldu ve henüz "Bilimsel Yasa" aşamasına ulaşamadı; bu modelin bağlayıcılığı veya geçerliliği belirsizdir. Söz konusu üçlü ideoloji / üç işlev teorisi / hipotezi / şablonu / modeli problemlili içerik üretmeye eğilimlidir. Özetle George Dumézil'in Nart Destanlarının aidiyet sınıflandırması talihsiz bir durumda ve tarihsel süreçte büyük trajedilere maruz kalmış Adıgelere karşı bilimsellik şemsiyesi altında gerçekleştirilen kültürel sahiplenme görüngüsü vermektedir.

Çerkes Nart Destanları Kafkas halklarının kültürünü temsil niteliğine sahiptir. Çerkes Nart Destanlarını güçlü kılan metinsel yapısı Çerkes edebiyatının dilsel anlatım gücü ve zenginliğine borçludur. Farklı anlatım tekniklerinin kullanıldığı Çerkes Nart Destanlarının okul ders kitaplarında yer verilmesi hâlinde öğrencilerin dil, düşünme, fantastik ve hayal becerilerinin geliştirilmesinde faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Abayev, V. I. (1957). *Nart Destanı'nın sorunları*, çev. Hapi Cevdet Yıldız. <https://mefenef.com/nartlar-adige-yigitlik-destani-1-1175.html>
- Adorno, T. & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği* (1. baskı). çev. N. Ülner, & E. Ö. Karadoğan. Kabalcı Yayınları.
- Akay, A. (2009). Bir bilim sanatçısı İstanbul'daydı, *Dumézil'in sosyoloji notları*, haz. Gündüz Vassaf. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi,
- Akçay, T. (2020). *Roma dünyasında ölüm*. İstanbul: Selenge.
- Alekseyeva, E. P. *O predkax adıgo-çerkesskix plemen, "Uçeme zapiski Çerkesskogo navçno-issledovatel'skogo instituta"*, tom. 2. çev. Hapi Cevdet Yıldız. <https://mefenef.com/nartlar-adige-yigitlik-destani-1-1175.html>
- Althusser, L. (2002). *Marx için* (1 baskı). çev. I. Ergüden. İthaki Yayınları.
- Ardzinba, V. (2010). *Eskiçağ'da Anadolu ayinleri ve mitleri*, çev. Orhan Utavelli. Ankara: Kafdav Yayınları.
- Aristoteles, (2000). *Politika*, çev. M. Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Asker, H. (2005). *Çerkes Nart öyküleri hedefini kendi bulan Nart Tepş'in oku*, çev. M. Papşu. Ankara: Kafdav Yayınları,
- Aslan, C., Huvaj, F., Berzeg, S. vd. (2005). *Biz çerkesler*, dzl. Muhittin Ünal ve Erol Yıldır. Ankara: Kafkas Dernekleri Federasyonu Yayını.
- Ata, H. Nart Destanları nasıl okunmalı. <https://alanvakfi.org.tr/nart-destanlari-nasil-okunmali>. Erişim Tarihi 09.01.2024
- Atalay, M. (2005). Nartlar. <https://kaffed.org/2005/06/15/nartlar/> Erişim 24.10.2023.

- Aydın, F. (2009). Darülfünunun ilk dinler tarihçisi George Dumézil ve tarih-i edyan dersleri. *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu*, İstanbul: 18-19 Kasım.
- Aykan, C. (2017). *Çerkesler, coğrafya, aydınlanma ve kültür*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bağ, Y. (1997). *Türklerde ve Çerkeslerde İslam öncesi kültür din tanrı*. İstanbul: Çivi Yazıları.
- Bağla, S. (2022). *Beş mitolojide ölümler ülkesi Kafkasya*. Van: Play Store.
- Baj, J. (1995). *Çerkesler*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- Bascom, W. R. (2006). "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar". Çev. R. N. Aktaş vd. Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1. Ankara: Geleneksel Yayıncılık
- Batuk, C. (2009). George Dumézil'in kafkas mitolojisi araştırmaları ve Türk dinler tarihi çalışmalarına katkısı, *Türkiye'de dinler tarihi dünü, bugünü ve geleceği sempozyumu*, Ankara: 4-6 Aralık, 145-158.
- Batuk, C. (2010). George Dumézil ve Türk dinler tarihindeki yeri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya*. İstanbul.
- Bir, S. (2016). *Gilgamiş Destanı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cocchiara, G. (1971). The History of Folklore in Europe (İtalyanca aslından çev.: John N. McDaniel). Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Colarusso, J., Tamirlan S. ve Walter M. (2016). *Tales of the narts: ancient myths and legends of ossetians*. Princeton University Press.
- Demirezen, M. (1991). *Phonetics*. Ankara.
- Ditler, P. A. *Vpusknoe kurganoe pogrobenie bliz Maykopa, el yazması*, ABAE (Adıge Blimsel Araştırma Enstitüsü) arşivinde, No. 2. (çev. Hapi Cevdet Yıldız), <https://mefenef.com/nartlar-adige-yigitlik-destani-1-1175.html>
- Divitçioğlu, S. (2000). *Kök Türkler kut, küç, ülüg*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dumézil, G. (2000). *Kafkas halkları mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Dumézil, G. (2012). Mit ve destan 1: Hint-Avrupa halklarının destanlarında üç işlev ideolojisi, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dumézil, G. (2012). *Oset Nart Destanları nasıl okunmalı?* çev. Hayri Ata. Ankara.
- Dundes, A. (2006). "Doku, Metin ve Konteks", Halk Bilimin-de Kuramlar ve Yaklaşımlar 1. Çev.: Metin Ekici. Ankara: Geleneksel Yayınları, s. 40-52
- Dürüşken, Ç. (2010). *İlkçağ felsefesi: mitolojide bireyselleşme çabaları*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Ekici, M. (1998). "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi", Millî Folklor, Yıl: 10, Sayı 39, Güz, 25-34
- Ekşigil, A. (2003). "George Dumézil" Tarih ve Toplum Dergisi No:42 1987 s. 49'dan aktaran M. Ertuğrul Düzdag M. Akif Mısır Hayatı ve Kur'an Meali, İstanbul: s. 206; Cengiz Batuk "George Dumézil'in Kafkas Mitolojisi Araştırmaları ve Türk Dinler Tarihi Çalışmalarına

- Katkısı” Türkiye’de Dinler Tarihi Dünü Bugünü ve Geleceği Sempozyumu Ankara: 4-6 Aralık 2009.
- Erbaş, H. (2019). *Dünden bugüne dünya destanları*, ed. G. Kökdemir ve A.G. Fidan. Ankara: Bilgin Yayınevi.
- Eribon, D. (1998). *George Dumezil’le konuşmalar*, çev. İsmail Yenguz. İstanbul: Sinatle Yayınları.
- Gazali, İ. (2013). *Gökyüzüne bakmanın faydaları*. İstanbul: Nesil Yayınları,
- Grisward Joel H. (2012). Giriş: Üç varmış üç yokmuş, *Mit ve destan I. Hint-Avrupa halklarının destanlarında üç işlev ideolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güsar, V. (1977). *Kafkasya üzerine beş konferans: Çerkeslerde din ve inanç*. İstanbul: Kafkas Kültür Derneği Yayınları.
- Herodotos, (1991). *Herodot tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Homeros, (2009). *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Can Yayınları.
- Homeros, (2009). *Odysseia*, çev. Fulya Koçak. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Kestan Dmitri. *Nartskiy epos*”, *materialı soveş*. 19-20 akt. 1956, g. Orconikidze, 1957, s. 215-216; Hapi Cevdet Yıldız. <https://mefenef.com/nartlar-adige-yigitlik-destani-1-1175.html>.
- Krupnov. E. İ. (1952). *Drevnaya istoriya Kabardı*, Nalçık; Hapi Cevdet Yıldız. <https://mefenef.com/nartlar-adige-yigitlik-destani-1-1175.html>.
- Lechte, J. (1994). *Fifty key contemporary thinkers from structuralism to postmodernity* Florance USA: Routledge.
- Maden, S. (2019). *Gilgamiş Destanı*. (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve ütopya (1 b.)*. çev. M. Okyavuz. Ankara: Epos Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı (1 b.)*. çev. S. Belli. Ankara: Sol Yayınları.
- McLuhan, M. (2001). *Global köy*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Miller, V. (1887) *Oset etütleri*. Moskova, çev. Hapi Cevdet Yıldız. <https://mefenef.com/nartlar-adige-yigitlik-destani-1-1175.html>.
- Mircae, E. (1993). *Mitlerin özellikleri*, çev. Sema Rıfat. İstanbul: Simavi Yayınları,
- Özbay, Ö. (1990). *Mitoloji ve Nartlar*. Ankara: Kafdağı Yayınları.
- Özbay, Ö. (1999). *Dünya mitolojisi ve Nartlar*. Ankara: Kafdağı Yayınları. <http://istanbulkafkaskultur.net/nart-mitolojisi/> 21 Ekim 2023.
- Özdemir, Y. (1988). Adige halk destanları Nartlar. *Kafdağı Dergisi*, Ankara: Mine Ofset Matbaacılık, 37-40.
- Papşu, M. (2003). Çerkesler. *Atlas Dergisi*, 121, 117.
- Salbiv, T. (2016). *Commentari tales of the Narts: Ancient myths and legends of osetians*, ed. John Colarusso ve Walter May. Princeton: Princeton University Press.
- Tavkul, U. (2011). *Nartlar, Karaçay-Malkar mitolojisinin destan kahramanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Time, S. (1959). Çerkeslerde edebiyat. *Yeni Kafkas Dergisi*, 14(38) 9-10.

- Tuğcu, İ. (2019). *Dünden bugüne dünya destanları: Ölümsüzlüğün peşinde kahraman-kral Gilgames*. Ankara: Bilgin Yayınevi.
- Von Sydow, C. W. (2010). “Coğrafya ve Masal Ekotipleri”. Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (Çev.: Tuğçe Işıkhhan). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Yağan, M. (1997). *Kaf dağının ardından geliyorum*, çev. Şenol Zaman-Bahri Kazbek. Ankara: Tley Yayınları.
- Yenemiko, M. (1989). Mitoloji. *Kafdağı Dergisi*, 10-12.
- Yıldız, C. (1977). *Kafkasya üzerine beş konferans: Adige edebiyatı*. İstanbul: Kafkas Kültür Derneği Yayınları.
- Yıldız, H. C. (2002). *Kafkas uluslarının adlandırmalarına göre bazı Nart adları*, Mefenef.Com: Hadağale Asker, Ulusun Hafızası, Adige Nart Destanının Kökeni, Maykop.
- Yılmaz, D. (2019). Dünden bugüne dünya destanları, *Nart Destanı*. Ankara: Bilgin Yayınevi.

İnternet Kaynakları

<http://istanbulkafkaskultur.net/nart-mitolojisi/> 21 Ekim 2023.

<https://mefenef.com/nartlar-adige-yigitlik-destani-1-1175.html>.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Nart_destanlar%C4%B1 Erişim 22 Ekim 2023.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Nart_destanlar%C4%B1 Erişim 22 Ekim 2023([https://abaza.org/tr/abhazyn-nart-destany-ulusun-efsanevi-imzasy\).e](https://abaza.org/tr/abhazyn-nart-destany-ulusun-efsanevi-imzasy).e) öğretimimin sorunları. *Turkish Studies*, 5(3), 728-749.

Extended Abstract

In this study, the subject, traces in literature and narrative style of Nart epics are analysed in detail. The characteristics of the heroes in the epic, divine emphasis, the role of children and women, the effect of geography and climate on literary products, the contribution of ancient folk culture to the formation of epics, the Circassian Nart people's understanding of the other world, the concepts of nature and space, and the “trifunctional” hypothesis/ template of the scientist George Dumézil, one of the key figures in this field, who left deep traces in the field of literature, are discussed. By describing the elements that make up the Circassian Nart texts and the ties between the heroes, the contributions of the characters to the epic are made visible. Epics are instrumental in the construction of national identity. This study is an attempt to examine the Nart epics from a different perspective from the existing literature, in addition to the journey of exploring the continent to examine the language, history, social and social structure of the ancient Circassian people.

In Circassian Nart epics, various subjects are discussed, but in general, heroism, war, love, supernatural powers, family ties and adventures are at the forefront. Heroes are depicted as brave and skilful warriors and fight against enemies. Battle scenes and strategies constitute the exciting parts of the epics. Circassian Nart heroes are brave, honest, fair-minded, warlike and fearless, but at the same time they have a loving innocence. The Adyghe / Circassians are an ethnic group living in the mountainous regions of the Caucasus and have a rich history, cultural heritage and a distinctive language, Circassian. The history of the Adyghe stretches back thousands of years and has witnessed different political and cultural changes in various periods. In general, Nart epics are usually sung in Caucasian languages. These languages include Circassian, Abkhazian, Kabardian, Adygabze, Ubykh, Ossetian, Karachay-Malkarian, Kumuk and Chechen-Ingush dialects. These languages have a rich vocabulary and poetic expression. Epics are told using the grammatical structure and vocabulary of these languages. “In the light of the data revealed by historians and archaeologists that Tlepsh in the Nart epic began in the VIII-VII centuries BC, it is revealed that Adygabze was spoken 2600-2700 years ago”.

Circassian language is divided into two main dialects, Northeast and Northwest Circassian. There are two languages in the world that contain the highest number of consonant sounds and one of them is Kabardian, one of the Circassian dialects. Among the kingdoms established in Anatolia after the Hittite period, Arzawa: last syllable -zawa-war, fight, Tuana: wife, Melidu: meaning Two Sheep-tribe, are in Kabardian dialect. Caucasian indigenous languages are also defined as Iberian Caucasian languages. Some linguists investigate the relationship between Caucasian languages and Hatti, Sumerian and Hurri-Urartu languages with the support of archaeological material findings. Some others claim that it is related to Basque. There are nearly 30 languages in the Caucasus, which is why the Caucasus is called the “Mountain of Languages”. The characteristic of these languages is that they are similar enough to understand each other. Circassian Nart epics also found a place in the literature during the Soviet Union period. Especially Russian writers and poets living in this period wrote literary works inspired by the Nart epics. For example, Lermontov’s “Caucasian Slave” was influenced by the Nart epics. Today, Nart epics are often used in folk tales, poems, novels and other literary works in the Caucasus region.

Among Circassians, the myth of Shible (the god of thunder and lightning), Tlepsh (the god of blacksmiths’ fire and iron art) and the sword Tlepsh made for his two brothers, Wuezirmes and Yılmıs, is interesting. Amysh (the god who protects animals), Thagelech (the god of fertility, abundance and crops), Me’zitha (the god of forest and hunter), Psithguashe (sailors, the underwater world and fishermen). In Circassian Nart epics, there is a belief that if the heroes die because of the values they fought for, they will be happy in the other world (the afterlife) and will be rewarded.

George Dumézil came to Turkey in 1925 as a young doctor of the history of religions, a decision that was related to the fact that he was not accepted as an assistant at the university where he was doing his doctorate and the desire of his teacher Prof. Dr. Antoine Meillet to continue his studies in other countries. Furthermore, Henri Hubert, who refused to take part in Dumézil’s thesis jury, underestimated the importance of his work in Indo-European mythology and questioned Dumézil’s abilities. George Dumézil’s trifunctional hypothesis / template emerged as an attempt to understand the mythological and epic structures of societies belonging to Indo-European language groups. However, the general validity of this hypothesis is disputed as to whether it fully captures the complexity and diversity of different cultures.

Dumézil’s theoretical approach to epics is interesting. Dumézil’s criterion-setting hypothesis, with which the history of epic was not familiar in the past, needs to be questioned. To understand mythology is in a sense to understand the functioning of social structure. It is possible to say that many masterpieces have been excluded from the scope of epic because of Dumézil’s trifunctional (formulaic) hypothesis, but it would not be an exaggeration to say that the limits of Dumézil’s trifunctional hypothesis have begun to fade and slip away. It is a well-known fact that creativity and productivity are affected when the universe covered by scientific studies is limited by thick lines.

Dumézil’s hypothesis categorises social structures into three basic functional layers. However, while the complex caste system in India consists of five strata, is it not problematic to adapt it to the trifunctional hypothesis? The lack of participation from the lower strata, such as the untouchables, shows that the hypothesis cannot fully explain Indian society. Dumézil’s hypothesis does not provide a complete overlap with other epic theories. For example, Jack Goody and Gregory Nagy’s formulations on epics point to a different perspective. Analysing each epic in its own context and considering the complexity of social dynamics will provide a more comprehensive understanding. The fact that the themes and structures in epics differ across cultures has questioned the universality of the hypothesis. In this context, focusing on the definitions of ideology offered by other thinkers in the literature, such as Marx, Mannheim, Althusser, Adorno and Horkheimer, shows that the ideology of the triple function is unlikely to be a standard theory. These thinkers approach ideology from different perspectives, analyzing social structures and explaining various ideological tendencies. Therefore, when evaluating Dumézil’s concept of tripartite ideology, these different definitions of ideology should be considered together and the complexity of social relations should be taken into account. The fact that epics cannot adequately reflect the diversity and change in social structures leads to the conclusion that the generalisability of the hypothesis is limited and that it ignores the dynamics specific to cultures. Each epic should be evaluated in its own context and should not be reduced to general theories.